
AKTÍVNE
OBČIANSTVO
A MIMOVLÁDNY
SEKTOR
NA SLOVENSKU

Trendy a perspektívy

Martin Bútorá
Zora Bútorová
Boris Strečanský

© Občianske združenie VČELÍ DOM, Bratislava 2012

ISBN 978-80-970885-0-7

**AKTÍVNE
OBČIANSTVO
A MIMOVLÁDNY
SEKTOR
NA SLOVENSKU**

Trendy a perspektívy

**Martin Bútorá
Zora Bútorová
Boris Strečanský**

VČELÍ DOM

Bratislava 2012

OBSAH

1. ÚVOD: SLOVENSKO NA ROZHRANÍ DVOCH EPOCH	7
1.1. Slovensko ako „rodiace sa dielo“: zaostávanie, prežitie, dobiehanie.....	8
1.2. Deficity v kontinuite.....	12
1.3. „Príbeh s rozprávkovým koncom“	13
1.4. Historický medzník: pomer nedemokratických a demokratických režimov sa vyrovnal	14
2. MIMOVLÁDNY SEKTOR: PLURALITA ČINNOSTÍ A FORIEM	17
2.1. Obnova občianskej spoločnosti po Novembri 1989	17
2.1.1. Predchodcovia zmien: „ostrovy pozitívnej deviácie“	17
2.1.2. Explózia združovania	17
2.2. Turbulencie 90. rokov	19
2.3. Obrat po roku 1998: koniec jednoty sektora	22
2.3.1. Občiansky hlas z verejného priestoru nevymizol (1998 – 2002).....	22
2.3.2. Tretí sektor hľadá novú tvár (2002 – 2006).....	24
2.3.3. Úskalía „europeizácie“ mimovládneho sektora.....	24
2.3.4. MNO v zápase o zlepšenie kvality demokracie.....	26
2.4. Obhajoba priestoru pre nezávislé pôsobenie po voľbách 2006	27
2.5. Profilácie tretieho sektora prispievajúce ku kultúrnej zmene	31
3. AKTÍVNI OBČANIA A MIMOVLÁDNY SEKTOR HĽADAJÚ PARTNEROV.....	35
3.1. Pretrvávajúce dilemy občianskej spoločnosti	35
3.2. Hľadanie partnerstva medzi štátom a tretím sektorom	38
3.2.1. Argumenty v prospech partnerstva.....	38

3.2.2. Realita nedostatočnej spolupráce.....	40
3.2.3. Prístup vlády po voľbách 2010: pokus o efektívnejšie partnerstvo.....	42
3.2.4. Tvrdý oriešok financovania	44
3.3. Pôsobenie a úloha sféry biznisu.....	45
4. SÚČASNÝ STAV MIMOVLÁDNEHO SEKTORA: TRENDY, PRÍLEŽITOSTI, OHROZENIA.....	51
4.1. Súčasný stav: štruktúra, vnútorná organizácia, počty, zamestnanosť	51
4.2. Plusy a mínusy daňovej asignácie	55
4.3. Imidž tretieho sektora v očiach verejnosti	56
4.4. Aktívna účasť v občianskych kampaniach a iniciatívach	59
4.5. Prínos dobrovoľníctva	60
4.6. Nové formy darcovstva a fundraisingu.....	62
4.6.1. Vznik Koalície na podporu individuálneho darcovstva.....	62
4.6.2. Darcovské portály	64
4.7. MNO v oblasti občianskej advokácie, kontroly moci a ovplyvňovania verejných politik	65
4.8. Tvorba a šírenie sociálnych inovácií.....	66
4.9. Občianska participácia v pohybe	68
5. NA ZÁVER: SIETE, KTORÉ SPÁJAJÚ	73

1. ÚVOD: SLOVENSKO NA ROZHRAŇÍ DVOCH EPOCH

Tretí sektor na Slovensku ako súčasť občianskej spoločnosti prešiel po Novembri 1989 viacerými fázami vývoja. Kľúčovým míľnikom bolo prijatie zákona v roku 1990, ktorý priniesol rozkvet združovania, postupné utváranie samosprávnych štruktúr, vznik Grémia tretieho sektora. Problematickejším obdobím bola druhá polovica deväťdesiatych. rokov, keď sa autoritársky režim pokúsil obmedziť jeho nezávislosť. Mimovládne organizácie sa však spolu s ďalšími aktérmi občianskej spoločnosti zapojili do zápasu o demokratický charakter štátu a prispeli k zvýšeniu účasti občanov na voľbách 1998, k ich korektnému priebehu i k víťazstvu demokratických síl.

Za uplynulých 20 rokov tretí sektor vyvinul pestré formy pôsobenia: vytvoril intelektuálnu základňu pre spoločenské reformy, poskytoval kontrolu výkonu moci, obhajoval záujmy rôznych skupín občanov, ponúkal užitočné služby, zapájal sa do riešenia environmentálnych, sociálnych i zdravotných problémov, reagoval na potreby obcí, miest a regiónov Slovenska. Tisíce malých organizácií, iniciatív, klubov, dobrovoľníckych zoskupení preukázali svoju zmyslupnosť a odviekli nezastupiteľnú prácu.

V ostatných rokoch mimovládne organizácie zápasia s nedostatkom finančných zdrojov a hľadajú také typy činnosti, ktoré by prispeli k ich udržateľnosti. Potenciál slovenského tretieho sektora prispievať k priaznivým spoločenským zmenám, zlepšovať kvalitu života a posilňovať občiansku spoločnosť je veľký – aby sa plnšie prejavil, potrebuje tretí sektor partnerov a spojencov.

Cieľom tejto štúdie je zmapovať kľúčové míľniky, úspechy i dilemy mimovládneho sektora; sumarizovať dostupné poznatky o jeho vplyve na spoločnosť a jej demokratickú transformáciu; poukázať na minulé i pretrvávajúce kritické miesta; naznačiť možné trendy vývoja sektora a načrtnúť také perspektívy, kde by sa väčšmi uplatnil potenciál aktívneho občianstva.¹

1 Štúdia sa opiera o niekoľko primárnych prameňov, ktoré uvádzame postupne podľa roku vydania: Strečanský, B. (ed.): *Kvadratura kruhu alebo otázka spôsobu? K niektorým otázkam roly verejných zdrojov v podpore občianskeho hlasu vo verejnej politike na Slovensku 1995 – 2007*. Banská Bystrica, Nadácia Ekopolis 2008; Strečanský, B.: „*My a oni alebo spolu?*“ *Vplyv mimovládnych neziskových organizácií na rozhodovacie procesy vo Visegrádskech krajinách – Slovensko*. Bratislava, Centrum pre filantropiu 2008; Strečanský B. et al.: *Mimovládne organizácie a dobrovoľníctvo*. In: Bútorá M. – Kollár M. – Mesežnikov G. (eds.):

1.1. SLOVENSKO AKO „RODIACE SA DIELO“: ZAOSTÁVANIE, PREŽITIE, DOBIEHANIE

Pri premýšľaní o charaktere súčasnej občianskej spoločnosti nemôžeme obísť historické dedičstvo, ktoré vplývalo na jej formovanie. Vyvstane nám tak pred očami pozoruhodný, hoci rozporuplný obraz. Vlastne je to skôr séria „mentálnych máp“ krajiny, ktoré sa postupne vynárajú z minulosti a znázorňujú Slovensko a jeho obyvateľov ako joyceovské „work in progress“, „rodiace sa dielo“.

Ak sa obmedzíme iba na posledných 150 rokov, môžeme pozorovať dve kľúčové tendencie: niekedy existovali súbežne, inokedy nasledovali po sebe vo vývojových cykloch. Prvou je zaostávanie v politickom, národnom, ekonomickom, sociálnom i celkovom kultúrno-civilizačnom rozvoji. Druhou charakteristickou tendenciou sú naopak snahy o dobiehanie vyspelejšieho sveta, úspešnejších národov a štátov. Okrem týchto dvoch tendencií sa Slovensko opakovane nachádzalo v situáciách, keď tvárou v tvár vláducej vrchnosti alebo mocnejších susedov sa obzory domácich elít, ale aj širších vrstiev obyvateľstva upínali predovšetkým na prežitie.

Slovensko zároveň ako jedna z mála európskych krajín zakúsilo všetky tri hlavné režimy 20. storočia: liberálnu parlamentnú demokraciu s kapitalistickou ekonomikou; autoritársky režim s fašistickými prvkami počas 2. svetovej vojny, ale aj povstanie proti nemu; a napokon, všetky podoby socializmu, či už v jeho stalinistickej verzii v 50. rokoch, v jeho reformnej podobe v roku 1968 alebo v jeho neskoršom brežnevovsom pookupačnom „normalizačnom“ vydaní. A Slovensko tieto pomery a režimy nielen trpne zakúsilo, ale sa aj samo na nich podieľalo.

Slovensko 2009. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 2010. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2010; Bútorová, Z. – Gyárfášová, O.: Slovensko na prahu tretej dekády slobody: kontúry participatívneho paradoxu. In: Plichtová, J. (ed.): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: teória a realita*. Bratislava, Veda SAV 2010; Bútorová, M.: Občianska spoločnosť na Slovensku: kontexty, problémy a výzvy. In: Plichtová, J. (ed.): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: teória a realita*. Bratislava, Veda SAV 2010; Bútorová, M.: Sila a slabosť mimovládneho sektora na Slovensku: kritická reflexia. In: Plichtová, J. (ed.): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: teória a realita*. Bratislava, Veda 2010; Bútorová, M. et al.: *Mimovládne organizácie a dobrovoľníctvo*. In: Bútorová, M. – Kollár, M. – Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko 2010. Správa o stave spoločnosti a demokracie a o trendoch na rok 2011*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava, 2011; Bútorová, M. – Bútorová, Z. – Strečanský, B. – Ondrušek, D. – Mesežnikov, G. (ed.): *Štúdiá trendov vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava, Úrad splnomocnenca vlády SR pre občiansku spoločnosť 2011; Bútorová, M. – Bútorová, Z. – Strečanský, B. – Ondrušek, D. – Mesežnikov, G. (ed.): *Štúdiá súčasného stavu občianskej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava, Úrad splnomocnenca vlády SR pre občiansku spoločnosť 2011.

V revolučných rokoch 1848 – 1849 sa sformoval slovenský národný a demokratizačný program, ktorý bol vyvrcholením domáceho obrodeneckého hnutia. Tento program Ludovíta Štúra a jeho druhov *Žiadosti slovenského národa* nepožadoval iba uznanie a autonómiu pre Slovákov v uhorskom kráľovstve, ale aj zrušenie feudalizmu, politické reformy i všeobecné a rovné volebné právo. Vodcovia maďarskej revolúcie však neboli pripravení na ústupky voči slovenským predstaviteľom a Viedeň napokon maďarskú revoltu potlačila a slovenské požiadavky nespĺnila. V roku 1861 vedúci slovenskí činitelia vyhlásili *Memorandum slovenského národa*, kde požadovali územnú autonómiu; ani tieto ciele sa však nedosiahli. Po vzniku dualistickej monarchie Rakúsko-Uhorska v roku 1867 sa objavil pokus dosiahnuť zlepšenie v jazykovej a kultúrnej oblasti cestou spolupráce s Maďarmi, ktorú hlásala prouhorská skupina *Nová škola*, ale ani tento krok nemal úspech. Naopak, maďarské politické elity chceli pretvoriť Uhorsko na maďarský národný štát, namiesto ústretovosti voči slovenským predstavám zatvorili kľúčovú kultúrno-vzdelávaciu inštitúciu Maticu slovenskú a postupne začali uplatňovať systematickú maďarizáciu.

Tvárou v tvár ťaživým ekonomickým pomerom, ako aj prekážkam v národnom a politickom rozvoji, bolo ústredným princípom prispôbovanie sa. Tí, ktorí chceli vstúpiť do verejného života a byť úspešní, sa podriaďovali dobovej moci, sile vrchnosti a štátnych autorít. Prekvital politický oportunistmus, v každodennom živote sa ako praktický diktát usadil **koncept prežitia**. Ten sa napokon tiahol dejinami Slovenska po dlhé desaťročia.

To neznamená, že by v tých časoch popri politickej neexistovala aj občianska aktivita. Na Slovensku v 30. i 40. rokoch pôsobili gazdovské spolky, potravné družstvá, úverové družstvá, svojpomocné hospodárske družstvá, bankské spolky, spolky miernosti a striezlivosti, nedeľné školy, vzdelávacie, čitateľské a literárne spolky, ochotnícke divadelné krúžky, spevokoly a iné. V porevolučnom období, s nástupom Bachovho absolutizmu, sa však dozor nad spolkami sprísnil. Podobne sa od druhej polovice 70. rokov komplikovala činnosť slovenských národnostných spolkov. Tie mohli mať len literárno-vzdelávací charakter a do ich činnosti sa snažil zasahovať uhorský štátny aparát, ktorý naopak podporoval osvetové maďarizačné spolky.

Ako píše historička Gabriela Dudeková, v 90. rokoch 19. storočia došlo k určitému nárastu združovania, pribúdali telovýchovné a športové kluby a spolky, vzrástol počet robotníckych svojpomocných a vzdelávacích združení a odborových organizácií, početné členstvo mali hasičské spolky, rozvíjalo sa družstevníctvo.² To platilo pre celé Uhorsko: posledná tretina 19. a začiatok 20. storočia zaznamenali rozmach združovania.³

2 Dudeková, G.: *Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti*. Edícia Tretí sektor a dobrovoľníctvo č. 4/1998. Bratislava, SPACE – Centrum pre analýzu sociálnej politiky 1998.

3 Zatiaľ čo v roku 1862 bolo v Uhorsku iba 565 združení, v roku 1878 ich počet vzrástol na 3 995. Pozri *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu I, 1848-1918*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971.

Historička Elena Mannová, ktorá skúmala združovanie a spolky ako indikátory modernizácie a procesu utvárania občianskej spoločnosti,⁴ však pripomenula, že v slovenskej časti Uhorska bolo meštianstvo ako nositeľ občianskej kultúry a jeden z pilierov občianskej spoločnosti pomerne slabo zakotvené. Formovalo sa v agrárnom prostredí či v malých mestách vyznačujúcich sa „antikapitalistickou mentalitou“. Slovenská časť meštianstva doplácala na asimilačnú politiku uhorskej vlády, jeho rozvoj blokovali tiež konfesijné rozdiely: „Jednotlivé obdobia boli priveľmi krátke na kultúrne zakorenenie inštitúcií, na vývoj tradície v rámci generácie. Výsledkom bol stále sa opakujúci syndróm „inteligencie prvej generácie“, ako aj „občana prvej generácie“, ktorý si musí stále upevňovať svoju identitu.“⁵

Suma summarum, päťdesiat rokov, ktoré uplynuli medzi rakúsko-maďarským vyrovnaním v roku 1867 a vznikom prvej Československej republiky v roku 1918, neboli pre rozvoj občianskej spoločnosti na Slovensku dostatočne žižlivé.

Táto skutočnosť podstatne horšej štartovacej pozície občianskej spoločnosti na Slovensku vynikne v porovnaní s českou časťou monarchie. Hoci Česi po začlenení do habsburskej ríše takisto nemali vlastný štát, predsa dosiahli v druhej polovici 19. storočia viacero úspechov. Vďaka národnej a politickej emancipácii získali možnosť organizovať sa zdo-la, uplatniť aktivitu slobodných občanov v mestách a obciach. Rástla sila českého meštianstva, budoval sa český priemysel, uskutočňovala sa kapitalistická modernizácia. Oporou českej komunity bola samospráva, kde sa presadzovali stúpeneci českého národného hnutia. Postupne sa rozvinula spolková aktivita - ochotnícke spolky, Sokol, hasiči; takmer každé mesto strednej veľkosti malo svoje spoločenské stredisko, Meštiansku besedu a Občiansku či Občiansko-remeselnícku besedu. Česi tiež budovali vlastné školstvo - základné i stredné, ba aj vysoké. A všetok tento pohyb zaznamenávala a komentovala česky písaná tlač: vychádzali desiatky úradne povolených českých novín a časopisov vrátane politických periodík.⁶

Slovensko takéto podmienky nemalo - a to napriek tomu, že Štúrov programom a apel, pre ktorý sa pokúšal získať širšie ľudové vrstvy, sa zrodil približne v tom čase, keď Alexis de Tocqueville vo svojom diele *Demokracia v Amerike* označil schopnosť združovať sa za kľúčovú pre demokraciu a spolčovacie právo za základnú záruku proti tyranii väčšiny. „V terajších obciach európskych,“ písal Štúr vo svojej stati „Spolčovanie sa“ uverejnej-

4 Mannová, E.: Prehľad vývoja spolkového hnutia na Slovensku z aspektu formovania občianskej spoločnosti. In: Stena, J. (ed.): *Občianska spoločnosť, problémy a perspektívy v ČSFR*. Bratislava, Sociologický ústav SAV 1991.

5 Citované v Bútorá, M.: *Sila a slabosť mimovládneho sektora na Slovensku...*, 2010.

6 *ibid.*

nej v *Slovenských národných novinách* v roku 1846, „napospol duch tento spolčovania sa k vybaveniu vzájomných potrieb ďaleko pokročil a mnoho znamenitého národom a občanom vzdelanejších vlastí preukázal. Čím vzdelanejšia je daktorá krajina, tým viac a viac takýchto spolkov v nej povstáva a často spolky takéto celkom nové námery si predkladajú a život zošlachťujú a spríjemňujú“.⁷

No myšlienka zásadnejšej demokratizácie spoločnosti, resp. idea občianskej spoločnosti späť s demokratickou modernizáciou spoločnosti sa v tých časoch na Slovensku nepresadila. Slovensko tak ostávalo v nepriaznivej situácii **zaostávania**.

Po vzniku Československa sa situácia zmenila, všetci obyvatelia Slovenska získali po prvý raz v dejinách plné občianske práva, smeli voliť a politicky sa prejaviť. Nastal rozmach združovania, ktoré bolo garantované ústavou.⁸ Desať rokov po vzniku ČSR pôsobilo na území Slovenska približne 8-tisíc združení, o dekádu neskôr už okolo 16-tisíc rozmanitých osvetových, vzdelávacích, telovýchovných, náboženských, spoločenských, obchodných a kultúrnych spolkov a združení, miestnych i celoslovenských, ktoré mali množstvo lokálnych pobočiek.⁹ Podľa výstižnej charakteristiky historika Lubomíra Liptáka, novovznikajúce spolky „priťahovali ľudí k verejnej činnosti, učili ich krôčik po krôčiku demokracii“. Začala sa formovať

7 Štúr, L.: Spolčovania sa. In: *Slovo na čase. Úvahy a články, diel I*. Turčiansky Sv. Martin, Kompas 1941. „Jesto teda potrieb v spoločnosti ľudskej mnoho,“ zdôvodňoval autor potrebu aktívneho občianstva, „a na tomto poli jesto miesto pre spájanie síl a spolčovanie sa ľudí ku vzájomnej pomoci. Keby celá táto farcha vládam pripadla, vlády by všetko toto vybaviť nemohli.“

8 „Demokratickú spolkovú bázu využívali na artikuláciu a obhajobu kolektívnych záujmov všetky vrstvy formujúcej sa občianskej spoločnosti, príslušníci všetkých národností, konfesií, profesií, pohlaví a generácií. Priestor na združovanie dostali všetky minority (maďarská, nemecká, židovská, rusínska).“ Spolky si mohli zakladať filiálky, čím sa značne rozšírila ich teritoriálna pôsobnosť. Združovali sa tiež do nadregionálnych zväzov, čím vznikli masové združenia s pôsobnosťou na celom území Slovenska a Československa. Rozkvet zaznamenalo družstevníctvo, ktoré spolu so svojpomocnými, najmä pohrebnými spolkami, prevažovalo na dedinách, zatiaľ čo v mestách dominovali spolky stavovské a odborové, spoločenské, humanitné a športové. Dudeková, G.: *Dobrovoľné združovanie na Slovensku v minulosti...* 1998.

9 Podľa sociologičky Karen Buerkle mal tento proces aj svoju odvrátenú tvár. „Zlatý vek spolčovania“ bol totiž poznačený rozdielmi vnútri spoločnosti: väčšina združení bola rozdelená pozdĺž etnických, náboženských či ideologických deliacich čiar. Prvá ČSR trvala prikrátko na to, aby sa tieto rozdiely zmiernili a deliace čiary otupili – alebo, inak povedané, aby sa tieto zložky spoločnosti naučili nielen „žiť vedľa seba“, ale aj „žiť spolu“ v duchu liberálneho konštitucionalizmu. Buerkle, K.: *História občianskeho združovania na Slovensku*. In: Majchrák, J. – Strečanský, B. – Bútor, M. (ed.): *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď. Príbeh občianskeho združovania na Slovensku po páde komunizmu*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2004.

slovenská stredná vrstva, z „obyvateľov“ Slovenska sa stávali čoraz zreteľnejšie „občania“.¹⁰

V slovenskom vedomí, v politickom diskurze i v praxi sa presadzoval **koncept dobiehania**.

1.2. DEFICITY V KONTINUITĚ

Formovanie občianskej spoločnosti na Slovensku má isté deficity. Okrem nepriaznivých dôsledkov zameškaného utvárania národného spoločenstva zavážila aj okolnosť, že spoločnosť absolvovala oneskorenú modernizáciu, ktorá sa uskutočnila v podmienkach štátneho socializmu. Obyvatelia tak zažili rast vzdelanosti, materiálnej i životnej úrovne, industrializáciu a urbanizáciu – avšak za cenu potlačania ľudských a občianskych práv a rozrušovania tradičných spoločenských štruktúr. Fenomény ako tolerancia, nenásilie, rešpekt k menšinám, vládnuť moci, úspešná a vzdelaná stredná trieda spravidla nepatrili medzi tie, ktoré by vyjadrovali ducha doby. Životné dráhy mnohých obyvateľov Slovenska sú tým dodnes poznačené.

Utváranie občianskej spoločnosti neprebiehalo hladko a plynulo aj preto, lebo pre vývoj v 20. storočí bola charakteristická diskontinuita, ruptúry, zlomy. Namiesto pokračovania priaznivého evolučného vývoja, ktorý sa začal prvou ČSR, sa situácia v októbri 1938, hneď po Mníchove, zvrátila. Nasledovalo vyhnanie Čechov, postupné zbavenie občianskych práv a napokon deportácie Židov a Rómov, ku koncu vojny Povstanie a s príchodom Červenej armády aj odvečenie desiatok tisíc ľudí do sovietskych gulagov. Krátko po vojne sa uskutočnil odsun Nemcov a pokus o vysídlenie Maďarov, pričom niekdajšiu násilnú maďarizáciu vystriedala nútená reslovakizácia. K emigračným vlnám sa pridal najprv odchod ľudáckej garnitúry a po uchopení moci komunistami vo februári 1948 aj exodus tých, ktorí s komunistickým režimom nesúhlasili. Nasledovali pofebruárové čistky, „rozkulačovanie“, násilné vystaňovanie „buržoázie“ z miest v podobe „Akcie B“, prenasledovanie a zatváranie veriacich, likvidácia „triednych nepriateľov“, vraždy a politické procesy, stalinizmus. Krátky politický odmäk v šesťdesiatom ôsmom sa skončil okupáciou a porážkou, tisíce ľudí emigrovali a normalizačný režim postupne reštauroval nedemokratické pomery. L. Lipták pripomína slovenského politika v emigrácii, ktorý charakterizoval Slovensko ako krajinu generácií s odťatými rukami: „Nové a nové pokolenia prichádzajú, chopia sa práce, tvorby, ale prv ako sa rozvinú, sú od práce odtlačené“, sú im „odťaté ruky“.¹¹

10 Lipták, L.: Slovensko medzi dvoma vojnami. In: Marsina, R. – Čičaj, V. – Kováč, D. – Lipták, L.: *Slovenské dejiny*. Martin, Matica slovenská 1992, s. 221-242.

11 Lipták, L.: *Odťaté ruky*. In: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava, Kalligram 1999.

K slovenským výzvam patrí ešte vyrovnávanie s ďalším paradoxom. Komunizmus podľa filozofa a sociológa Ernesta Gellnera natoľko deštruoval občiansku spoločnosť, že keď sa opätovne vynoril nacionalizmus, ktorý sa po páde komunizmu obnovil s veľkou rýchlosťou, mal na scéne málo súperov. Ako však v tejto súvislosti podotkol český sociológ Miloslav Petrušek, idea občianskej spoločnosti je principiálne ne-nacionalistická. To podľa neho ešte nemusí znamenať, že je nutne „nenárodná“: „Kde jinde než v rámci národného společenství, suverénního národního státu lze dnes budovat občanskou společnost?“¹² Pre Slovensko z toho vyplýva úloha **hľadať vyváženosť medzi oboma pólmi, „občianskym“ i „národným“** a nestavať ich do protikladu. Je to o to potrebnéjšie, že Slovenská republika je štátom s početným zastúpením menšín.

Na pozadí tohto dedičstva minulosti bolo vlastne pozoruhodným javom, že pri všetkých diskontinuitách a zlomoch Slovensko po roku 1989 zakúsilo prejavu živej, pulzujúcej občianskej spoločnosti. Jej aktéri prispeli k spoločenskému bohatstvu svojou dobrovoľníckou činnosťou, ako aj vynikajúcimi nápadmi mobilizujúcimi aktivity iných. Dokázali nielen zaujať a vyburcovať širšiu verejnosť, ale neraz ponúkali aj zrozumiteľné, široko akceptovateľné a s demokratickou modernizáciou zosúladené koncepty slobody, solidarity, aktivizmu prelamujúce po desaťročia prevládajúci vzorec občianskej bezmocnosti a poddanosti voči dobovej vrchnosti, ako aj sústredenie ľudí iba na presadzovanie individuálnych záujmov namiesto starosti o obecný záujem.

1.3. „PRÍBEH S ROZPRÁVKOVÝM KONCOM“

Priaznivci demokratického Slovenska niekedy vykresľujú jeho vývoj ako príbeh o premene „škaredého kačiatka“ na pôvabnú labuť. Za posledné dvadsaťročie sa tu odohral zápas o slobodu a demokraciu, o ďalekosiahle spoločenské reformy. Krajina si vyslúžila imidž reformátora, o ktorom s uznaním hovorili predstavitelia medzinárodných ekonomických inštitúcií i európski politici. Po páde komunizmu Slovensko tiež zaznamenalo explóziu občianskeho aktivizmu, vďaka ktorému vznikla pestrá paleta občianskych organizácií, kde sa k tradičnému konceptu charity a pomoci ľuďom v núdzi pridali nové témy, od životného prostredia až po ochranu ľudských práv, a kde sa vyvinuli nové spôsoby organizácie, od tréningových centier až po grémiá a spoločné platformy. Mimovládne organizácie sa výrazne podieľali na súboji s autoritárskymi praktikami mečiarizmu v polovici deväťdesiatych rokov. Viaceré nielen predkladali kritické zrkadlo štátnej moci, ale aj prichádzali s novými alternatívami a riešeniami, pomáhali pri zabezpečení slobodného prístupu občanov k informáciám i pri zápase o členstvo Slovenskej republiky v kľúčových medzinárodných

12 Petrušek, M.: *Společnosti pozdní doby*. Praha, Sociologické nakladatelství 2006.

organizáciách. Historik Roman Holec vývoj Slovenska v 20. storočí označil za úspešný „príbeh s rozprávkovým koncom“: „Slováci začali od nuly, získali samostatný štát, a potom sa stali členmi Európskej únie a NATO“.¹³

Trochu neutrálnejší a azda aj primeranejší je titul, ktorý si pre svoju knihu o Slovensku zvolila britská politologička Karen Henderson – *Slovakia: The Escape from Invisibility*.¹⁴ Slovensko v novom tisícročí už nie je neviditeľnou krajinou. Je to mnohvrstevnaté spoločenstvo, ktoré má svoje slabé i silné stránky.

Či už sa prikloníme k jednej či druhej metafore, za silnými stránkami súčasného Slovenska určite nájdeme predstaviteľov občianskej spoločnosti, jej radových anonymných spolutvorcov i jej známejších lídrov, bez ktorých by ich vlasť nebola tam, kam sa po dvoch desaťročiach dostala.

1.4. HISTORICKÝ MEDZNÍK: POMER NEDEMOKRATICKÝCH A DEMOKRATICKÝCH REŽIMOV SA VYROVNAL

Na prvý pohľad ide možno o náhodu, o časovú zhodu – má však veľkú výpovednú hodnotu.

Za uplynulé necelé storočie – presnejšie od vzniku prvej Československej republiky na jeseň 1918 do zimy 2012 – Slovensko prešlo neobyčajne dramatickým vývojom. Na jeho území sa vystriedalo šesť štátoprávných modelov, tri politické systémy a v rámci nich niekoľko režimov.

Práve v čase dokončovania tejto štúdie, začiatkom roku 2012, sa **pomer v zásade nedemokratických a demokratických režimov takmer vyrovnal**: približne jednu polovicu tohto obdobia obyvatelia Slovenska prežili v autoritárskych až totalitných pomeroch, druhú polovicu naopak v slobodnejších časoch.

Popri „veľkej sile prispôsobivosti“ či politickom oportunizme sa v tomto celom období prejavovalo aj úsilie radikálne zmeniť pomery, negovať predchádzajúce vývojové línie. Encyklopedista Štefan Janšák, historik, archeológ a publicista, videl v slovenských dejinách „celé série začiatkov bez dokončení“: mnoho podujatí sa rozbehlo, vyvinulo sa „veľké úsilie, aby sa uplatnili, potom vegetujú a zanikajú.“ Zákon „nadšených slovenských začiatkov, líknavých a bezradných pokračovaní, smutných a bolestných zakončení niekde v slepej uličke“ sa podľa neho pravidelne opakuje.¹⁵

13 Terenzani, M.: A Common but Contentious History. In: *The Slovak Spectator*, December 13-19, 2010.

14 Henderson, K.: *Slovakia: The Escape from Invisibility*. New York, Routledge 2002.

15 Janšák, Š.: *Život dr. Pavla Blahu*. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1947.

Balansovanie a napätie medzi urputnou snahou **prežiť** v ťažkých pomeroch („prikrčiť sa“, voliť „menšie zlo“, pestovať „morálny relativizmus“), a naopak čo najrýchlejšie **dobiehať** v obdobiach, keď sa objaví príležitosť – v horších prípadoch neprimeranými skokmi (Lipták: rebelantským opozičným, radikálnou negáciou), v priaznivejších okolnostiach reformátorským líderstvom – to sú dva póly, do ktorých sa v moderných slovenských dejinách muselo vtesnať budovanie občianskej spoločnosti a jej inštitúcií.

A bude to aj kvalita a rozvoj tejto občianskej spoločnosti, čo spolurozhodne o tom, akým smerom a v prospech akého režimu sa vychýli kyvadlo, ktoré odmeria nasledujúcu dekádu.

2. MIMOVLÁDNY SEKTOR: PLURALITA ČINNOSTÍ A FORIEM

2.1. OBNOVA OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI PO NOVEMBRI 1989

2.1.1. PREDCHODCOVIA ZMIEN: „OSTROVY POZITÍVNEJ DEVIÁCIE“

Na prahu novej éry po páde komunizmu sa k výzvam, ktoré stáli pred slovenskou spoločnosťou – obnoviť demokraciu a trhový ekonomiku, nájsť novú kultúrnu identitu a vyriešiť štátoprávne otázky – pridružila aj potreba oživiť občiansku spoločnosť.

Československý i slovenský November '89 boli do značnej miery dielom občianskych hnutí a iniciatív vzdorujúcich komunistickému režimu, ktoré sa na krátky čas stali aj kľúčovými organizátormi spoločenskej zmeny. Tieto „ostrovky pozitívnej deviácie“, ako ich nazvali sociológovia ešte pred rokom 1989, zintenzívnili svoju činnosť v druhej polovici 80. rokov. Do otvorenejšej konfrontácie s vtedajšou mocou sa dostali najmä dve skupiny – príslušníci tzv. tajnej cirkvi (katolícki aktivisti) a ochranári podporovaní časťou umeleckej a spoločenskovednej obce. Viaceré osobnosti z týchto prostredí sa stali politickými lídrami revolúcie i novembrových zmien.

Záverčná veta z prvého vyhlásenia hnutia Verejnosť proti násiliu, hlavného protagonistu nenásilnej revolúcie, z 20. novembra 1989 – „Zoberme ako občania svoje záležitosti do vlastných rúk!“ – zapôsobila elektrizujúco na dovtedy nevelmi prebudených obyvateľov. Predstavitelia VPN zreteľne formulovali svoje predstavy o význame aktívneho občianstva, ktoré znamená citlivosť voči situáciám, keď sa záujmy obyvateľov porušujú, ako aj guráž „postaviť sa proti každej moci, ktorá má tendenciu metastázovať na úkor druhých“.¹⁶

2.1.2. EXPLÓZIA ZDRUŽOVANIA

Už v marci 1990 Federálne zhromaždenie Československej socialistickej republiky schválilo zákon o združovaní občanov, zákon o zhromažďova-

16 Zajac, P. – Bútora, M.: Zrodil sa občan. In: *Verejnosť*, č. 1/1989.

com práve a zákon o petičnom práve. Táto trojica zákonov odštartovala proces demokratizácie. Uvoľnenie slobody prinieslo nový rozkvet združovania. Vznikali nielen nové politické strany, ale nové organizácie si zakladali aj umelci, žurnalisti, podnikatelia, aktivisti v oblasti ľudských práv; rodili sa desiatky rozličných ad hoc iniciatív, lokálnych i celoštátnych, vynárali sa svojpomocné i vzájomnoprospesné skupiny a združenia.

Začali tiež ožívať spolky a organizácie, ktoré boli predchádzajúcim režimom potláčané (napríklad kresťanské združenia a organizácie cirkví pôsobiace v oblasti sociálnych služieb). Popri nich pokračovali vo svojej činnosti aj organizácie, ktoré za minulého režimu existovali v rámci tzv. Národného frontu (napríklad Slovenský zväz žien či Slovenský zväz invalidov). Niektoré z nich svoju činnosť utlmili, iné sa pretransformovali. Väčšina starších združení a organizácií bola tradične napojená na dotácie zo štátneho rozpočtu a mala rozsiahlu členskú základňu. Novozaložené organizácie si zháňali prostriedky z rôznych zdrojov, často najmä zahraničných. „Staršie“ organizácie spravidla neopúšťali tradičné aktivity, zatiaľ čo tie „novšie“ prinášali inovatívne koncepty riešenia problémov.

Začiatkom 90. rokov už na Slovensku pôsobilo niekoľko tisíc združení, nadácií a iných neziskových organizácií. V októbri 1991 sa zišla prvá celoslovenská konferencia mimovládnych neziskových organizácií (MNO), ktorá sa stala významným medzníkom v dejinách dobrovoľného združovania. Účastníci sa dohodli na potrebe skvalitniť vzájomnú informovanosť a naliehali tiež na zlepšenie daňových a legislatívnych podmienok pre rýchlo sa rozrastajúci tretí sektor, čo sa stalo požiadavkou takmer každej nasledujúcej Stupavskej konferencie (názov konferencie sa zaužíval podľa miesta konania v Stupave).

V roku 1994 sa vytvorilo strešné zoskupenie **Grémium tretieho sektora (G3S)**, ktoré získalo status partnera voči vláde. Spočiatku zahŕňalo štyri kľúčové oblasti: 1) humanita a charita; 2) vzdelávanie, kultúra a mládež; 3) životné prostredie; 4) ľudské práva a menšiny. Počet a zloženie sekcií i členov sa neskôr menili podľa toho, ktorá oblasť sa stala v neziskovom prostredí významnou. Grémium si vytýčilo za cieľ stať sa obhajcom mimovládnych organizácií pri zlepšovaní legislatívnych a daňových podmienok a informovať verejnosť o aktivitách sektora. Servis pre G3S vykonávala v období rokov 1994 – 2002 mimovládna organizácia SAIA-Servisné centrum tretieho sektora, ktorá vydávala aj časopis *Non-Profit*. Neskôr si túto rolu podelili internetový občiansky denník *ChangeNet* (www.changenet.sk) a tlačový časopis *Efekt*, ktorý vydávalo 1. Slovenské neziskové servisné centrum. Popri Grémiu vznikli aj iné platformy či asociácie MNO – napríklad Rada mládeže Slovenska, Ekofórum, Domovina, SocioFórum a i.

Grémium sa osvedčilo v období silnejúceho tlaku autoritárskeho štátu na tretí sektor. Keď však tento tlak pominul, klesla aj jeho rola ako predsta-

viteľa mimovládneho sektora voči vláde a verejnosti. Popri G3S sa čoraz viac hlásili o slovo aj ďalšie ad hoc zoskupenia alebo nové platformy MNO.

To sme však už trochu predbehli udalosti – ešte predtým, ako sa politické pomery vyvinuli do relatívne normálneho dialógu medzi štátom a občianskou spoločnosťou, musel prejsť slovenský mimovládny sektor náročným súbojom so štátnou mocou.

2.2. TURBULENCIE 90. ROKOV

Najvýznamnejšie obdobie zažilo G3S počas obdobia tzv. mečiarizmu, keď predstavovalo spoločnú občiansku platformu vzdorujúcu autoritatívnym praktikám vtedajšej moci. Nástup vlády Vladimír Mečiar v roku 1994 znamenal postupné obmedzovanie priestoru pre pôsobenie občianskych organizácií. Naplno sa táto tendencia prejavila v roku 1996, keď sa vláda rozhodla prijať zákon o nadáciách. Podľa MNO by takýto zákon zaviedol nadmernú byrokráciu, vytvoril umelé bariéry pri zakladaní nadácií a neúmerne zvýšil právomoci štátu pri registrácii nadácií, a preto sa vo svojej kampani *Tretí sektor SOS* vyhlásenej Grémiom tretieho sektora verejne postavili proti tomuto diskriminačnému návrhu. Kampaň mala podobu petície, verejných stretnutí, diskusných fór, ako aj mediálnych podujatí. Napriek tomu, že vláda svoj návrh predsa len presadila, mala kampaň veľký význam pre sebauvedomenie tretieho sektora a stala sa jedným z najvýraznejších príkladov verejnej angažovanosti občianskych organizácií.¹⁷

V tomto spore išlo o stretnutie dvoch princípov: **princípu samosprávnosti a nezávislosti**, najvýznamnejšieho „dieťaťa“ Novembra 1989, a princípu centralizácie a etatizmu, potomka predchádzajúceho režimu. Zapojením sa do kampane boli MNO nútené „vystúpiť z tieňa“, verejne sa identifikovať s ostatnými. To posilnilo vedomie solidarity. Kampaň znamenala „otužovanie občianskej spoločnosti“; bola testom jej zrelosti.¹⁸

V širšom pohľade bola kampaň reakciou predstaviteľov časti občianskej spoločnosti na centralistické snahy vládnej moci dostať pod kontrolu čo najviac zložiek spoločensko-politického života a presadiť etatisticko-reglementačný model. Toto úsilie sa prejavovalo aj v obmedzovaní účasti opozície na politickom živote, v čistkách v štátnej správe, v ovládnutí elektronic-

17 Nebola to však jediná aktivita MNO v tomto období. Ochránári viedli rozsiahlu kampaň za verejnú diskusiu o dostavbe jadrovej elektrárne v Mochovciach. Príslušníci maďarskej národnostnej menšiny sa úspešne zmobilizovali, aby odmietli tzv. alternatívne vyučovanie slovenského jazyka. Široká plejáda občianskych organizácií sa postavila proti tzv. zákonu na ochranu republiky, ktorý napokon nebol prijatý.

18 Bútora, M. – Fialová, Z. – Demeš, P.: *Kampaň „Tretí sektor SOS“*. Bratislava, SPACE (Centrum pre analýzu sociálnej politiky) 1997.

kých médií, privatizačného procesu a bezpečnostných zložiek, v štátnom dirigizme v oblasti kultúry a pod. Z tohto hľadiska nie je prekvapujúce, že sa dostali pod tlak aj nezávislé občianske aktivity tretieho sektora.

V rokoch 1995 – 1996 prerástli sporadické útoky proti niektorým predstaviteľom občianskych organizácií do systematického ťaženia.¹⁹ V júni 1995 minister financií vydal príkaz uskutočniť plošnú kontrolu používania prostriedkov v nadáciách. Koncom júla 1995 minister životného prostredia vydal svojim podriadeným pokyn nezúčastňovať sa na podujatiach, ktoré organizovali MNO. V máji 1996 v slovenskom parlamente odznela správa o plnení úloh Slovenskej informačnej služby, v ktorej jej riaditeľ Ivan Lexa okrem iného povedal: „Oveľa významnejšie ovplyvňujú vývoj na Slovensku rozličné nadnárodné či medzinárodné inštitúcie, nadácie, zahraničné záujmové skupiny a loby. Registrujeme pritom aj také aktivity, ktoré nie sú v súlade so štátnymi záujmami SR“.

Útoky predstaviteľov vládnej moci však mali kontraproduktívny účinok. Ľudia začali väčšiu pozornosť venovať otázkam demokracie. Netrápili ich iba problémy ako životná úroveň, sociálna neistota, nezamestnanosť, kriminalita či zdravotnícka starostlivosť; od roku 1994 otázky demokracie a právneho štátu na rebríčku spoločenských problémov stúpali. Báza proti mečiarizmu sa rozšírila.

Veľký ohlas vyvolali protestné akcie divadelníkov a ďalších umelcov, ktoré vyústili do založenia *Otvoreného fóra Zachráňme kultúru*. Postupne sa utváral široký front protestujúcich umelcov, študentov a akademickej inteligencie. V novembri 1996 protesty kultúrnej obce prerástli do veľkého mítingu v Bratislave *Zachráňme Slovensko*, organizovaného spoločne s politickou opozíciou. Ďalšie mítingy prebehli v 18 mestách. Široká podpora občianskych protestov pred voľbami 1998 svedčila o tom, že značná časť populácie neschvaľuje úsilie vládnej moci koncentrovať moc a zlikvidovať samosprávne mechanizmy v spoločnosti.

Do kampane, ktorá sa pod názvom *OK '98 (Občianska kampaň '98)* sfomovala od januára 1998, sa zapojili desiatky MNO a stovky dobrovoľníkov. Jej cieľom bolo mobilizovať občanov k účasti na voľbách; zlepšiť ich informovanosť; zvýšiť ich vplyv na prípravu volebných zákonov; zabezpečiť občiansky dohľad nad korektným priebehom volieb. Krajinu zaplavili vzdelávacie projekty, kultúrne akcie, pochody, koncerty, brožúry, filmy, videoklipy, diskusné fóra s kandidátmi, stretnutia s občanmi. Tretí sektor vý-

19 Podrobnejšie sa o tom písalo v štúdiách Bútora, M. – Košťálová, K. – Demeš P. – Bútorová, Z.: Tretí sektor, dobrovoľníctvo a mimovládne organizácie na Slovensku (1995 – jar 1996). In: Bútora, M. – Hunčík, P.: *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Nadácia Sándora Máraiho 1996, s. 185-217; Bútora, M. – Demeš, P.: Tretí sektor, dobrovoľníctvo a mimovládne neziskové organizácie. In: Bútora, M. (ed.): *Slovensko 1996. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 1997, s. 279-299.

razne prispel k vysokej volebnej účasti (84,4% oprávnených voličov), ako aj k férovému priebehu volieb. Vďaka masívnej verejnej mobilizácii i spolupráci medzi demokratmi v rôznych politických stranách Mečiarovo hnutie nedostalo dosť hlasov na to, aby mohlo zostaviť vládu. Moci sa ujala široká koalícia prodemokratických síl. Po voľbách sa na Slovensku postupne obnovili demokratické pravidlá hry a krajina sa vrátila na cestu integrácie do euroatlantických štruktúr.

MNO sa teda stali **jedným z aktérov zápasu o demokratický charakter štátu**. Pôsobili v nich nielen aktívni občania, ale aj špičkoví odborníci z rôznych oblastí – ekonómovia, sociológovia, politológovia či právnici. Koncom deväťdesiatych. rokov sa začali výraznejšie profilovať aj think-tanky ako nezávislé občianske inštitúcie poskytujúce odbornú reflexiu vývoja a usilujúce o tvorbu verejných politík. Uskutočňovali sa pravidelné výskumy verejnej mienky, ktorých výsledky preberali nezávislé médiá, čím ovplyvňovali verejnú diskusiu. Kľúčovými témami tohto obdobia boli obrana demokracie, potreba reforiem a euroatlantické smerovanie Slovenska. Jednou z frekventovaných tém bola aj občianska spoločnosť a mimovládne organizácie ako jej súčasť. Vďaka spolupráci výskumníkov, žurnalistov a občianskych aktivistov si tretí sektor začal budovať poznatkovú bázu o svojej činnosti i o tom, ako ho vníma širšia verejnosť.

Vývoj na Slovensku v 90. rokoch sa **odlišoval od ostatných štátov Vyšehradskej štvorky, od baltských krajín či Slovinska**. Pokusy vládnej moci obmedziť priestor na pôsobenie občianskych organizácií prekročili prah únosnosti a spolu s ďalšími porušeniami demokratických princípov vychýlili Slovensko zo štandardnej dráhy transformácie. Vo svojej obrannej reakcii sa mimovládny sektor zmobilizoval, posilnil a vstúpil do spolupráce s ostatnými zložkami občianskej spoločnosti (nezávislé médiá, opozičné politické strany, odbory, niektorí predstavitelia cirkví), s ktorými vytvoril predvolebnú koalíciu v prospech demokratickej zmeny. Pravda, pod vplyvom týchto okolností sa v tom čase činnosť celého tretieho sektora v očiach niektorých politických predstaviteľov, časti médií i časti verejnosti redukovala práve na takéto aktivistické pôsobenie, ktoré síce nebolo priamo stranícke, vstúpilo však do politického priestoru.

Pri tejto príležitosti treba upozorniť aj na to, že všetky tri ostatné vyšehradske krajiny, ale napríklad aj Chorvátsko, ustanovili v priebehu posledného desaťročia nástroj na inštitucionálnu podporu MNO z verejných zdrojov, ktorý prekročil rámec klasických rezortných dotácií. Takými sú napríklad Nadačný investičný fond v Čechách, Národný občiansky fond v Maďarsku, Fond rozvoja občianskych iniciatív v Poľsku a Nadácia pre rozvoj občianskej spoločnosti v Chorvátsku. Takéto strategické opatrenia spoluformovali tvár tretieho sektora v týchto krajinách.²⁰

²⁰Hoci ani ich fungovanie nie je vždy optimálne, na Slovensku ho jednoducho nemáme s čím porovnávať. Strečanský, B.: „*My a oni alebo spolu?*“..., 2008.

2.3. OBRAT PO ROKU 1998: KONIEC JEDNOTY SEKTORA

Po voľbách 1998 nastal obrat: zo štátu sa namiesto protivníka stal potenciálny partner. Zároveň sa skončilo obdobie jednoty tretieho sektora a názorové i záujmové nožnice medzi občianskymi organizáciami sa začali roztvárať. Niektorí lídri odišli z neziskových organizácií do štátneho sektora. Bolo dôležité, aby MNO nestratili nezávislý kritický pohľad na politické dianie, nadalej upozorňovali na prešľapy moci i na prípady klientelizmu a transparentnosti vo verejnom sektore a aby sa v prípade potreby stali podpornou bázou pre prípravu reforiem a ich implementáciu. Do popredia vystúpilo taktiež hľadanie a testovanie spôsobov, ako vytvoriť domáce finančné zdroje pre činnosť MNO, ktoré by nahradili odchádzajúce zahraničné zdroje.

2.3.1. OBČIANSKY HLAS Z VEREJNÉHO PRIESTORU NEVYMIZOL (1998 – 2002)

Počas nastávajúcich štyroch rokov MNO realizovali veľké množstvo **advokačných iniciatív**. Spomeňme napríklad iniciatívu požadujúcu zmeny v energetickej politike; ďalej iniciatívu za reformu verejnej správy (*Za skutočnú reformu verejnej správy* – 2000); iniciatívu usilujúcu o zmeny vo výkone civilnej vojenskej služby (2000); polemiku o výstavbe diaľnic (2000 – 2002); iniciatívu za zlepšenie hospodárenia s odpadmi (*Za dobrý zákon o odpadoch* – 2001); iniciatívy zamerané na zvýšenie citlivosti verejnosti voči násiliu páchanému na ženách (kampaň *Piata žena* – 2002) či na zvýšenie etnickej tolerancie (*Rasizmus je aj Tvoj problém* – 2001); iniciatívu *Inakosť* (2001) upozorňujúcu na diskrimináciu sexuálnych menšín; iniciatívu za zvýšenie garantovaného príspevku pre neštátne organizácie v poskytovaní sociálnej pomoci (2002); či napokon iniciatívu *Za občianskeho ombudsmana* (2001). Azda najvýznamnejším úspešným príkladom tohto obdobia bola celoslovenská kampaň Občianskej iniciatívy za dobrý zákon o informáciách (*Čo nie je tajné, je verejné*) v roku 2000, ktorú podporovalo vyše 120 mimovládnych organizácií s vyše 100-tisíc členmi. Vďaka nej dostali slovenskí občania jeden z najlepších zákonov v Európe, ktorý im umožňuje slobodný prístup k informáciám a zaväzuje štátnych úradníkov takéto informácie poskytovať.

Po roku 1998 si MNO začali intenzívnejšie hľadať miesto aj na lokálnej úrovni. Tento trend sa premietol do zakladania **komunitných nadácií** a komunitných združení. Komunitné nadácie sú príkladom sociálnej inovácie, v ktorej dochádza k mobilizácii súkromných a verejných zdrojov so zameraním na zvyšovanie kvality života podľa priorit obyvateľov konkrétnej lokality. Dnes pôsobí na Slovensku osem komunitných nadácií, ktoré sú etablovanými ohniskami aktivizmu a zároveň centrami mobilizácie zdrojov

od občanov, firiem i verejného sektora vo svojich komunitách. V roku 2010 ich aktíva predstavovali vyše dva milióny eur a v grantoch pre miestne iniciatívy poskytli 349-tisíc eur. Ich špecifikom je podpora menších dobrovoľných iniciatív, flexibilita a zakotvenosť v komunite.

Postupne sa začal presadzovať aj trend „europeizácie“ slovenských MNO v zmysle posilnenia ich servisnej činnosti. MNO začali vo väčšom rozsahu poskytovať služby v sociálnej, zdravotnej i vzdelávacej oblasti aj na miestnej a regionálnej úrovni. Častejšie ako predtým sa stávali kontraktorom štátu. Tento proces narážal na byrokratické prekážky i na nezreformované systémy zdravotníctva, sociálneho poistenia či verejnej správy.

Od roku 2000 tiež pribudli aktivity MNO zamerané na zahraničnú rozvojovú pomoc, či už v oblasti humanitárnej (Kosovo, Východná Afrika), alebo pri podpore demokratizačných procesov (Srbsko, Kosovo, Ukrajina, Bielorusko, Kuba a i.).

Spoločenská klíma sa však postupne začala odlišovať od eufórie po voľbách v roku 1998. Vo verejnosti zavládla únava, skepsa až znechutenie. Mnohé očakávania „voličov zmeny“ z roku 1998 sa vláde nepodarilo naplniť. Korupčné aféry, roztrieštenosť politickej scény, polovičatosť niektorých reforiem – tieto i ďalšie javy sa podpísali na „blbej nálade“ občanov. Napriek tomuto rozčarovaniu sa našli MNO, ktoré pred voľbami v roku 2002 prišli s vlastnými iniciatívami: *Nie je nám to jedno*, *Šetri si svoj hlas*, *Rock volieb O2*, *Urobme to!*, *Druhý krok*, *Možnosť voľby*. Iniciatívy mali aktivizačné, informačno-vzdelávacie a monitorovacie zameranie. Ich cieľom bolo predovšetkým „zvýšiť informovanú volebnú účasť, ako kľúč pri vstupe Slovenska do NATO a EÚ“.²¹

Na rozdiel od roku 1998 sa tentoraz v treťom sektore rozprúdila diskusia o zmysle a oprávnenosti predvolebných občianskych aktivít MNO. Niektorí lídri vyslovili pochybnosti o samotnom zmysle takýchto aktivít, o efektívnosti kampaní či o výške vynaložených prostriedkov. Tretí sektor bol v roku 2002 skutočne oveľa diferencovanejší ako v roku 1998.

Napokon volebná účasť dosiahla 70,1%, čo znamenalo oproti roku 1998 pokles o 14,3%. Bez aktivít MNO by však bola účasť najmä medzi prvovoličmi, pravdepodobne ešte nižšia.²² Občania v roku 2002 dali mandát vláde demokratickej kontinuity, ktorá zavŕšila integráciu Slovenska do NATO v roku 2003 a do Európskej únie v roku 2004.

21 Novotný, P. – Forgács, D. – Velšic, M.: Mimovládne organizácie a voľby. In: Mesežnikov, G. – Gyárfášová, O. – Kollár, M. (ed.): *Slovenské voľby '02. Výsledky, dôsledky, súvislosti*. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázku 2003, s. 181-200.

22 Nepriamym potvrdením tohto predpokladu sa stali voľby v roku 2006, pred ktorými už MNO nerobili mobilizačnú kampaň. Volebná účasť klesla o ďalších 15,4%, na úroveň 54,7%.

2.3.2. TRETÍ SEKTOR HLADÁ NOVÚ TVÁR (2002 - 2006)

Po voľbách 2002 vzniklo na Slovensku politické podmienky priaznivé pre reformy, ktoré zmenili kvalitu ekonomického prostredia. Hoci sa ich nepodarilo všetky doviest' do úspešného konca, predsa prispeli k naštartovaniu ekonomického rastu.

Zároveň však pretrvávali závažné problémy. Predovšetkým sa nepodarilo dosiahnuť žiaduce zlepšenie v oblasti právneho štátu a dodržiavania zákonov. Bolo zjavné, že ak sa vládnej koalícii podarí dokončiť rozbehnuté reformy, odovzdá nástupníckej politickej garnitúre krajinu „z ekonomického a zahraničnopolitického hľadiska v neporovnateľne lepšom stave, z hľadiska morálky moci len v o čosi lepšom“.²³

Z dlhodobejšieho hľadiska tak možno rozlíšiť tri historické cykly. V polovici osemdesiatych rokov na Slovensku ešte fungoval nezreformovaný komunizmus s dedičstvom socialistickej modernizácie bez dôstojnej civilizačnej perspektívy. O desať rokov neskôr, v polovici deväťdesiatych rokov, sa síce politické pomery zmenili, úspech bol však ohrozovaný autoritárskymi tendenciami. Za ďalšie desaťročie sa krajina zásadne pohla smerom k demokratickej modernizácii. Sklamanie občanov z nedostatku morálky vo verejnej sfére však naďalej ostalo značne rozšírené.

2.3.3. ÚSKALIA „EUROPEIZÁCIE“ MIMOVLÁDNEHO SEKTORA

Z hľadiska mimovládneho sektora bolo pozitívom, že štát postupne odstraňoval predchádzajúce deformácie v legislatíve, inštitucionálny vývoj neziskového sektora sa štandardizoval a právne úpravy sa uskutočňovali v spolupráci s ním. Čiastočné zlepšenie nastalo aj v procesoch prerazovania verejných zdrojov. Stransparentnili sa podmienky, za akých bolo možné získať dotácie, vyjasnili sa kritériá a pravidlá celého procesu. Zvýšila sa aj miera súťaživosti; neprevládalo už niekdajšie paušálne pridelovanie dotácií vopred určeným „tradičným“ organizáciám, ale bolo treba predkladať projekty.

Podiel verejných zdrojov na príjmoch MNO sa za roky 2002 - 2005 zvýšil, k čomu prispel novovytvorený mechanizmus daňovej asignácie. K zvýšeniu podielu verejných zdrojov prispeli v roku 2005 aj štruktúralne fondy Európskej únie. Zároveň však nejedna organizácia pocítila rub

²³ Bližšie k tomu pozri: Procházka, R. - Földesová, A. - Kalavský, M. - Orosz, L.: Právny štát, tvorba a aplikácia práva. In: Kollár, M. - Mesežnikov, G. (ed.): *Slovensko 2004. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejnú otázku 2004.

takejto pomoci – nárast byrokracie a administratívnej náročnosti. Viaceré MNO pôsobiace v sociálnej oblasti protestovali proti pravidlám finančného spravovania projektov. Keďže ich pripomienky neboli akceptované, 17 platforiem MNO koncom roka 2005 pozastavilo svoje pôsobenie pri príprave programovania EÚ fondov na roky 2007 – 2013.

Európske fondy začali prinášať aj iné problémy. S meniacou sa štruktúrou dostupných zdrojov pre MNO sa posilňovali skôr väčšie MNO, ktoré mali administratívne kapacity na efektívnejšie využívanie nových zdrojov. Ohrozené však boli malé iniciatívy, stovky neustále vznikajúcich a často ad hoc pôsobiacich ostrovčekov občianskej angažovanosti. V minulosti mali k dispozícii zdroje najmä z malých grantových programov finančne krytých zo zahraničia – tie však začali vysychať.

Boli zrejmé, že výhľadovo by v tomto smere mohli pomôcť domáce nadácie, čo sa vďaka viacerým firemným i nezávislým nadáciám do istej miery aj dialo. Nadačný segment na Slovensku bol však veľmi mladý a svoj majetok si vytváral a akumuloval len postupne a veľmi skromne. Významnú rolu zohrali firemné nadácie, ktoré využívali grantové programy, v čom sa inšpirovali práve od zahraničných programov pôsobiacich na Slovensku v deväťdesiatych rokoch.

Vo vážnych ťažkostiach sa ocitli aj viaceré organizácie pôsobiace v oblasti občianskej advokácie, kontroly moci či ovplyvňovania verejných politík. Napriek svojmu prínosu k posilňovaniu demokracie a kvality života nenachádzali dostatok domácich podporovateľov. Navyše, pre mnohé z nich ostal prístup k verejným zdrojom zatvorený, či už preto, lebo nechceli prijať podmienky, za akých boli tieto zdroje poskytované, alebo preto, lebo si chceli uchovať finančnú nezávislosť. Chýbali najmä zdroje pokrývajúce priame náklady občianskej advokačnej iniciatívy, ktorú realizujú aktivisti dobrovoľne. Nedostatočné však boli aj zdroje na infraštruktúru, ktoré by mali dlhodobejší charakter.

Pretrvávajúcim problémom MNO bolo získavanie zdrojov na inštitucionálne financovanie. V predošlých rokoch si organizácie vykrývali tieto položky z veľkých grantov zahraničných nadácií. V snahe o udržanie existencie sa musela väčšina z nich uchádzať aj o také projekty, do ktorých by sa možno inak nepustili. Tieto projekty realizované „na objednávku“ nie vždy zodpovedali pôvodným cieľom a potrebám, pre ktoré boli MNO zriadené.

Slovenské MNO stáli tiež pred dilemou pokračujúcej „europeizácie“ svojej činnosti v tom zmysle, že sa od nich v menšej miere očakávali advokačné činnosti a väčší dôraz sa kládol na poskytovanie služieb. MNO tak mali menej priestoru na činnosti, kde ich prínos môže byť jedinečný – totiž na tvorbu a ovplyvňovanie verejných politík.

2.3.4. MNO V ZÁPASE O ZLEPŠENIE KVALITY DEMOKRACIE

To neznamená, že by tretí sektor rezignoval na aktivity zamerané na kvalitu demokracie. Ako príklad možno uviesť aktivity na obnovu Tatier, ktoré postihla v novembri 2004 veterná smršť. Okrem riešenia okamžitých problémov a vlny solidarity, v ktorej sa angažovali občania i firmy v podobe zbierok i praktickej pomoci, sa otvorila spoločenská diskusia o obnove postihnutého územia. Zapojili sa do nej environmentálne MNO, odborná i laická verejnosť. Spôsob vymenovania Vládneho výboru pre obnovu a rozvoj Vysokých Tatier, ako aj jeho rozhodnutia preferujúce ekonomické aspekty pred ochranou prírody a životného prostredia vzbudili nespokojnosť časti verejnosti, ktorá zareagovala vyhlásením *Nad Tatrou sa blýska*. V decembri 2004 sa táto občianska iniciatíva sformovala do Mimovládneho výboru Naše Tatry, ktorý integroval zainteresovanú ochranársku, odbornú, umeleckú, akademickú i študentskú verejnosť a vystupoval proti „technokratickej arogancii“ vládnych predstaviteľov. Spor pokračoval aj v nasledujúcich rokoch.

Téma ochrany životného prostredia rezonovala aj v podobe ochrany mestskej zelene a nezastavaných plôch. Vznikajúce tlaky spôsobené ekonomickým rozvojom narážali na záujem občanov uchovať charakter krajiny i kvalitu života. Takéto strety sa odohrávali vo viacerých mestách, ale aj v chránených oblastiach. MNO či občianske iniciatívy vytvárali zvyčajne protiváhu k záujmovým skupinám a poskytovali priestor pre hlas občanov v rozhodovacom procese.

Ako príklad úspechu z tohto obdobia možno uviesť vyriešenie kauzy ukončenia pracovného pomeru piatich zamestnancov ružomerských papierní firmy Mondi Business Paper. Právnu pomoc pro bono im poskytla Nadácia Charty 77. Prípado, ktorý sa na prvý pohľad javil iba ako spor zamestnancov so zamestnávateľom, mal dôležitý rozmer v oblasti občianskych práv týkajúci sa slobody prejavu a práva na zakladanie odborov. Po tom, ako Okresný súd v Ružomberku preukázal, že dôvody rozviazania pracovného pomeru neboli opodstatnené, zamestnávateľ sa dohodol s bývalými zamestnancami na mimosúdnom vyrovnaní.

V roku 2005 nastali posuny aj vo využívaní zákona o slobodnom prístupe k informáciám, ktorý sa stal kľúčovým nástrojom občianskej angažovanosti. Prebiehali viaceré spory medzi MNO a štátom či samosprávou o sprístupňovaní zmlúv o predaji štátneho majetku, dokumentov o investičných stimuloch pre zahraničné firmy, zmlúv o prenájme či o prevádzke verejnej infraštruktúry, v ktorých príslušné súdy napokon rozhodli v prospech MNO.

2.4. OBHAJOBA PRIESTORU PRE NEZÁVISLÉ PÔSOBENIE PO VOLBÁCH 2006

V nasledujúcich rokoch si slovenský mimovládny sektor udržiaval svoju pestrosť. MNO pokračovali v užitočnej práci v mnohých oblastiach, do ktorej sa zapájali početní dobrovoľníci. Potvrdením záujmu občanov o verejnoprospešné a ostatné občianske aktivity bol aj zrod nových organizácií, neraz aktívnych mimo Bratislavu či iných veľkých miest. Vzrástol počet aktívnych organizácií, ktoré sa registrovali za prijímateľov 2 percent z dane. Vznikali nové iniciatívy na komunálnej úrovni, stúpala počet dobrovoľníkov, rástli tiež výnosy z verejných zbierok. Posilnila sa kredibilita mimovládnych organizácií, čo sa dalo pripísať väčšej viditeľnosti a akčnosti v niektorých kauzách, kde MNO obhajovali záujem občanov v spore s verejnou mocou (napr. v kauze Pezinská skládka). MNO patrili medzi tie politické a spoločenské inštitúcie, kde dôvera k nim prevažovala nad nedôverou. Zároveň sa však s nástupom novej vlády Roberta Fica objavili určité problémy.

Rozpaky medzi mnohými aktérmi občianskej spoločnosti vyvolala skutočnosť, že víťaz volieb Smer-Sociálna demokracia pribral do vládnej koalície strany politikov Vladimíra Mečiara a Jána Slotu, známych z minulosti spormi s lídrami tretieho sektora. Nová vláda kladla väčší dôraz na silnejší štát ako tá predchádzajúca, prejavila menšie porozumenie pre význam tretieho sektora a mala menej politikov, ktorí by boli známi svojou podporou rozvoju občianskej spoločnosti. Väčšmi ako predtým vystúpila do popredia kontrolná a spätnoväzobná dimenzia pôsobenia MNO, keď sa viaceré mimovládne organizácie a ich predstavitelia kriticky vyslovovali k jednotlivým štátnym politikám (v zahraničnej politike, v oblasti dodržiavania ústavnosti, v oblasti životného prostredia, v školskej politike, v mediálnej politike, v ekonomickej oblasti), k niektorým vládnym rozhodnutiam (napríklad k sporným témam ochrany vlastníctva, slobody podnikania), k rôznym kauzám (prípady klientelizmu a netransparentnosti), alebo k problematickým výrokom i skutkom niektorých politikov vládnej koalície (napríklad na tému menších, vrátane národnostných menšín).

Tretí sektor sa dostal do sporu s vládnymi úradníkmi aj v otázke svojej finančnej udržateľnosti. Návrhy predložené ministerstvom financií mali totiž o. i. celkom zrušiť daňovú asignáciu právnických osôb a zvýšiť minimálnu poukazovanú čiastku podielu zaplatenej dane u fyzických osôb na 250 Sk.²⁴ Otázka zrušenia daňovej asignácie právnických osôb

²⁴ Treba dodať, že predstavitelia rezortu argumentovali podobne ako ich predchodcovia, ktorí sa o toto opatrenie neúspešne pokúsili v roku 2005 – administratívnou náročnosťou spracúvania veľkého množstva nízkych platieb (od 20 Sk) od individuálnych darcov a netransparentnosťou, nesystémovosťou, resp. tiež zneužívaním mechanizmu daňovej asignácie právnickými osobami.

bola pritom nastolená v čase, keď neexistovala širšia dohoda o spôsoboch či výške podpory MNO z verejných zdrojov. Pre mnohé organizácie, najmä menšie, predstavoval návrh zníženia daňovej asignácie hrozbu, že prídu o namáhavo budovaný kľúčový zdroj relatívne stabilizovaných príjmov.

Proti takémuto zámeru sa MNO ohradili a začali hľadať spojencov v úsilí o iné, prijateľnejšie riešenie. Ich postup vyústil do rozsiahlej celoslovenskej kampane *Ludia ľuďom*. Takáto mobilizácia na jednej strane znamenala pre MNO odčerpanie časti ich kapacít, keďže museli venovať energiu na odvrátenie hroziacich škôd; na druhej strane však paradoxne priniesla aj posilnenie tretieho sektora ako celku. Po prvé, jednotlivé segmenty tretieho sektora, ktorý už dávnejšie netvoril taký jednoliaty celok ako v druhej polovici 90. rokov, boli nútené intenzívne kooperovať v mene spoločného záujmu. Po druhé, vďaka občianskej kampani *Ludia ľuďom* za zachovanie dvojpercentnej daňovej asignácie dokázali MNO zaujať verejnosť a profiľovať sa ako užitočná a ťažko nahraditeľná sila. Spor občianskeho sektora s predstaviteľmi Ministerstva financií SR bol široko medializovaný a vďaka tomu sa otvorila diskusia nielen o budúcnosti tretieho sektora a o vhodnom spôsobe jeho podpory z verejných zdrojov, ale aj o význame občianskej spoločnosti.

V priebehu tejto kampane viacerí vládni činitelia postupne objavovali pestrosť tretieho sektora a jeho široký spoločenský záber a vďaka celoplošnému nasadeniu občianskeho aktivizmu si mohli uvedomiť spoločenský dopad pôsobenia MNO, ich vplyv na verejnosť i politické riziká nedosiahnutia dohody s touto významnou zložkou spoločnosti. Dobre pripravená kampaň so silnou mediálnou odozvou, obetavosť pracovníkov MNO, intenzívnejšia komunikácia s politickými predstaviteľmi, ochota podpredsedu vlády Dušana Čaploviča pristupovať partnerskejšie k zástupcom MNO, činnosť Rady vlády pre mimovládne organizácie i solídna expertná vybavenosť na strane tretieho sektora – to všetko napokon prispelo k tomu, že mimovládne organizácie v kampani vcelku uspeli. V priebehu roku 2007 sa medzi prijímateľov dvoch percent dane vrátili v predchádzajúcom roku nezmyselne vyradené vzdelávacie, ľudskoprávne a environmentálne organizácie.

Dôležitou súčasťou kampane bola *Kniha 2%*, obsahujúca ukážky rozmanitej činnosti mimovládnych organizácií. Príklady činnosti dokumentovali, aké dôležité boli prostriedky z daňovej asignácie pre celú spoločnosť i pre rôzne skupiny občanov. „Z daňovej asignácie od jednotlivcov,“ napísali napríklad predstavitelia Združenia Slatinka vo Zvolene, „sme obdržali na náš účet takmer 32-tisíc korún. Z nich sme zabezpečili fungovanie ekoporadne *Zelená skrinka*, kde pre obyvateľov Zvolena a okolia bezplatne poskytujeme informácie o tom, ako riešiť konkrétne problémy životného prostredia. Cieľom poradne je naučiť verejnosť obracať sa správ-

ným spôsobom na správne miesta tak, aby nedochádzalo k zahlcovaniu úradníkov nekvalifikovanými sťažnosťami a aby sa ľudia vedeli domôcť nápravy negatívneho stavu ich prostredia. Ekoporadňa je tiež miestom, ktoré poskytuje informácie o životnom prostredí, o prírodných lokalitách aj o histórii regiónu žiakom a študentom.“ Okrem toho získalo Združenie aj takmer 115-tisíc Sk od právnických osôb, ktoré použilo na opravu veľkého ihriska na sídlisku Zvolen-Západ a na vybudovanie dvoch úplne nových ihrísk na sídliskách Sekier a Bukovinka: „To, ako budú nové ihriská vyzerať a kde budú presne osadené, sme naplánovali spolu s ľuďmi, ktorí na sídliskách žijú.“

Nadácia Ekopolis použila získané prostriedky na kultiváciu zanedbaných alebo zdevastovaných verejných priestorov v rozličných lokalitách Slovenska. Pozoruhodné boli tiež jej investície do Fondu aktívnych občanov v rámci projektu *Kto je kto vo VÚC*, kde voliči dostali informácie o hlasovaní poslancov Banskobystrického, Prešovského a Trenčianskeho kraja, ako aj investície do projektu *Obhajoba občianskych záujmov*, kde sa ľudia mohli dozvedieť, ako sa zapájať do riešenia vecí verejných.

V *Knihe 2%* sa predstavilo aj Občianske združenie TATRY, ktoré spolupracovalo aj so štátnymi a samosprávnymi orgánmi i s podnikateľskými subjektmi a za svoju činnosť už získalo niekoľko domácich i zahraničných prestížnych ocenení. Pozoruhodný bol napríklad projekt *Toky nie sú stoky!* zameraný na zvýšenie občianskej zodpovednosti voči miestnym vodným tokom a vodným zdrojom za pomoci osvetových, propagačných a praktických aktivít. OZ TATRY bolo názorným príkladom toho, čo bolo príznačné pre viaceré MNO: dobrovoľnícky vklad od začiatku realizácie tohto projektu dosiahol 15 680 hodín, čo po prepočte na hodinovú mzdu 2 eurá predstavovalo dobrovoľnícky nefinančný vklad viac ako 31-tis. eur.

Podľa výpočtov expertov z 1. slovenského neziskového centra až 99 percent peňazí, ktoré MNO získali vďaka daňovej asignácii, v skutočnosti nepracujú ako peniaze, ale „ako energia, ktorá hodnoty vyznávané mimovládny organizáciami rozširuje ďalej“.

Jedným z hmatateľných dôkazov bola činnosť Nadácie Pontis. Získané prostriedky jej umožnili podporiť takmer 130 organizácií a spolu približne 200 projektov. Okrem posilňovania demokracie vari najvýraznejšou črtou Pontisu bolo „stavať mosty“, t. j. prepájať jednotlivé sektory slovenskej spoločnosti, podporovať ich spoluprácu, motivovať jednotlivcov a firmy k zodpovednosti za seba a okolitý svet. Medzi úspešné projekty patrilo napríklad zlepšenie prístrojového vybavenia Kliniky popálenín a rekonštrukčnej chirurgie či Detského kardiocentra; pomoc obciam na východnom Slovensku postihnutým záplavami; obnova Tatier v spolupráci so Slovenským skautingom; Majstrovstvá SR v krose mentálne postihnutých;

projekty zamerané na podporované zamestnávanie a chránené dielne; udržanie a záchrana 13 zrúcanín stredovekých hradov; obnova a vybudovanie asi 2 000 km cyklotrás.

Knihu vytvorenú z vyše 90 príbehov o tom, aké užitočné aktivity sa dajú podporovať z dvojpercentnej daňovej asignácie, doručili zástupcovia kampane *Ludia ľuďom* pred začiatkom rokovania v parlamente v decembri 2006 každému zo 150 poslancov.²⁵

V kampani *Ludia ľuďom* však nešlo iba o samotné dve percentá, ale aj o celkový prístup vtedajšej vlády k občianskej spoločnosti. Tá síce vo svojom programovom vyhlásení deklarovala, že „považuje tretí sektor za dôležitý spoločenský pilier a súčasť slobodnej občianskej spoločnosti“ a „bude viesť partnerský dialóg s jednotlivými zložkami a platformami občianskej spoločnosti za účelom neustáleho vytvárania kvalitného ekonomického a právneho prostredia“²⁶ – ale v skutočnosti sa správala inak. Objavili sa pokusy obmedzovať činnosť MNO, resp. získať nad nimi väčšiu kontrolu, vrátane snahy oklieštiť zákon o slobodnom prístupe k informáciám prostredníctvom noviel rôznych zákonov. Spory medzi MNO a predstaviteľmi štátnych orgánov sa týkali tiež problémov korupcie pri čerpaní verejných zdrojov, ako aj obmedzovania občianskej participácie ako jedného z princípov moderného spravovania vecí verejných. Verejná správa neprejavovala dostatočný záujem zapájať odborníkov z MNO do spolurozhodovania, dochádzalo k marginalizácii vplyvu tretieho sektora na tvorbu verejných politík. Niektorí občianski aktivisti hovorili o „plazivej etatizácii zo strany nepriateľov otvorenej spoločnosti“ a kroky štátnej byrokracie vnímali ako „regresívne“.²⁷

V roku 2007 sa MNO s predstaviteľmi štátu dostali do sporu ohľadne kontroverzného návrhu zákona o spolkoch, ktorého prijatie by podľa zástupcov MNO obmedzovalo právo občanov slobodne sa združovať a bolo by v rozpore s Ústavou SR i s Dohovorom o ochrane ľudských práv a základných slobôd. MNO vyvinuli iniciatívu zameranú na zamedzenie takéhoto zákona, ktorú podporilo 4 000 signatárov a vyše 400 MNO. V reakcii na takúto rozsiahlu iniciatívu predkladateľa návrhu zákona ustúpili a prisľúbili, že návrh zákona sa predloží na rokovanie vlády až potom, čo sa dosiahne dohoda so zástupcami tretieho sektora. Legislatívny proces bol

25 <http://www.cpf.sk/sk/kampan-kudia-ludom/>

26 *Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky*, august 2006 (<http://www.google.sk/search?q=Programov%C3%A9+vyhl%C3%A1senia+vl%C3%A1dy+Slovenskej+republiky%2C+august+2006&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla:en-US:official&client=firefox-a>).

27 Pozri kapitoly o MNO a dobrovoľníctve v *Súhrnných správach o stave spoločnosti* citovaných na začiatku štúdie.

„zmrazený“, obe strany dosiahli korektnú dohodu. Takéto jednostranné zásahy zo začiatku svojho vládnutia už kabinet neopakoval, zodpovední činitelia prešli skôr ku konzultačnému prístupu a o svojich zámeroch rokovali s mimovládnyim prostredím ešte pred tým, kým ich uskutočnili. MNO však museli vynaložiť veľa síl na argumentáciu v prospech nehatného občianskeho združovania.

Obdobie 2006 – 2010 tak nebolo z pohľadu mimovládnych organizácií obdobím priaznivého rozvoja. Pomery v sektore boli do istej miery ovplyvnené aj externými faktormi, najmä čoraz výraznejšou ekonomickou krízou, ktorá podporu neziskového prostredia (najmä zo strany súkromného sektora) trochu pritlmila.

2.5. PROFILÁCIE TRETIEHO SEKTORA PRISPIEVAJÚCE KU KULTÚRNEJ ZMENE

Uzavríme túto časť konštatovaním, že za dvadsaťročie, ktoré uplynulo od Novembra 1989, plody združovania a dobročinnosti zvyšovali kvalitu života na Slovensku. MNO utvárali, rozširovali a reprodukovali tri druhy špecifického spoločenského bohatstva – kognitívneho bohatstva, bohatstva praktických skúseností a bohatstva prosociálnych vzorov správania.

Tento vklad možno zhrnúť do kľúčových profilácií neziskového sektora, ktoré prispievali ku kultúrnej zmene v duchu demokratickej modernizácie Slovenska.

A. Časť sektora sa vyprofilovala ako **kontrola moci**, ako **dôležitá hrádza proti autoritárskym tendenciám** v rokoch 1993 – 1998, čo bolo kľúčovým, priam kopernikovským mentálnym obratom v krajine presýtenej strachom a občianskou bezmocnosťou, v krajine s dlhým dedičstvom nesamosprávnosti. Vo vykonávaní kontrolnej funkcie, advokačnej funkcie i mienkotvornej funkcie občianskych organizácií pokračovali MVO aj po roku 1998 a táto línia je živá dodnes. Navyše, nešlo iba o intelektuálnu reflexiu – organizácie tretieho sektora ukázali, že sú schopné aj zmobilizovať občanov.

B. Iná časť tretieho sektora preukázala svoj expertný potenciál v tom, že sa stala **zdrojom alternatívnych postupov v oblasti verejnej politiky**. Vytváranie alternatívnych návrhov, spolu s kritickým posudzovaním existujúcich „oficiálnych“ politik štátu, zvyšuje konkurenciu na „trhu

ideí“, resp. na „trhu verejných politík“, umožňuje kvalifikovanejšiu verejnú rozpravu a v konečnom dôsledku aj informovanejší výber politických rozhodnutí.

- C. Ďalší segment tretieho sektora sa osvedčil ako **poskytovateľ služieb**, ktoré neboli len doplnkom k štátnej starostlivosti, ale neraz predstavovali aj inú, lepšiu alternatívu. MNO prinášali do oblasti služieb súťaž, ktorá vo verejných službách nebola veľmi prítomná. Prvok konkurencie v tomto prostredí prispieval k vyvažovaniu tendencií ku korporativizmu, a tým aj k hľadaniu optimálnej verzie príslušných verejných politík.
- D. Mimovládne organizácie tiež boli a sú **žriedlom inovácií**, akými sú „**skúšobným laboratóriom**“. Disponujú totiž určitým „kapitálom sociálneho rizika“, v rámci ktorého si možno v malom meradle odskúšať nové postupy. Inovácií pripravených a vyskúšaných mimovládnymi organizáciami boli na Slovensku desiatky – vari aj preto, lebo sektor ako celok sa vyznačoval pluralitou foriem. Boli medzi nimi napríklad rómski asistenti v školách; agentúry domácej ošetrovateľskej starostlivosti; svojpomocné skupiny pre ženy po operácii prsníka; alternatívne škôlky; hospice; resocializačné centrá pre občanov so závislosťami; mikropôžičkové programy pre ženy zo znevýhodneného prostredia; materské centrá; špecializované agentúry podporovaného zamestnávania pre znevýhodnené sociálne skupiny, napríklad pre občanov so zdravotným postihnutím; sieť vidieckych líderiek; komunitné nadácie a ich programy; krízové centrá pre týrané ženy; kolednícka akcia „Dobrá novina“ organizovaná Hnutím kresťanských spoločenstiev detí eRko, ktorá podnecuje deti myslieť na chudobných v krajinách tretieho sveta; alternatívne učebnice slovenského jazyka pre deti z maďarských rodín; environmentálne organizácie, ktoré sa venovali problematike odpadov; ambulatné rehabilitačné centrum MEMORY, ktoré poskytuje služby ľuďom s Alzheimerovou chorobou; bezplatná advokátska a právna kancelária pre občanov poskytovaná Nadáciou Charty 77 a mnohé ďalšie.
- E. A napokon, niektoré mimovládne organizácie sa začali sa **angažovať v humanitárnych akciách a v demokratizačných premenách za hranicami Slovenska**. Zahraničná rozvojová pomoc bola pre slovenský mimovládny sektor relatívne novou oblasťou. Prechod z pozície krajiny prijímajúcej na krajinu darcovskú sa odohral veľmi rýchlo, navyše za situácie, keď na Slovensku pretrvávajú mnohé sociálne problémy, pri riešení ktorých sami potrebujeme pomoc a solidaritu bohatších častí Európy. Avšak schopnosť myslieť na iných, cítiť sa spoluzodpovednými

za ich osud i za riešenie globálnych problémov predstavuje zárodok novej mentálnej orientácie, ktorá prekonáva provincializmus, ako aj pocity geopolitickej bezvýznamnosti a malosti.

3. AKTÍVNI OBČANIA A MIMOVLÁDNY SEKTOR HLADAJÚ PARTNEROV

3.1. PRETRVÁVAJÚCE DILEMY OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI

Čoskoro po Novembri 1989 sa ukázalo, že slobodné združovanie občanov nie je jediným, ani rozhodujúcim spôsobom štruktúrovania nového spoločenského systému. Popri participatívnej demokracii sa do popredia dostala reprezentatívna demokracia s inštitúciami a pravidlami právneho štátu, od súťaže politických strán v slobodných voľbách cez systém kontroly až po nezávislé súdy. Nanovo sa zorganizoval ekonomický priestor s pestrou paletou inštitúcií trhu. Tón i témy verejnej debaty určovali aj búrlivo sa rozvíjajúce médiá. Postupne sa kľúčovým organizátorom života v čoraz väčšej miere stával štát.

Egle Verseckaite v rozsiahlej komparatívnej štúdii o koncepte i praxi občianskej spoločnosti (2009) s príznačným názvom *Lesk a bieda občianskej spoločnosti v strednej a východnej Európe* okrem iného dokumentuje, že je to pojem nerozlučne spätý s demokratizáciou: avšak kým podiel občianskej spoločnosti na páde komunizmu odborníci zväčša uznávajú, jej príspevok k demokratickej konsolidácii vyvoláva mnoho kontroverzií.²⁸

Ako je známe, existujú krajiny, ktoré sú solídnymi demokraciami, nevyznačujú sa však mimoriadne silne zakorenenou občianskou spoločnosťou. Klasickým príkladom je Francúzsko s tradične silným štátom, ktorý si zachoval ústrednú rolu v spoločnosti dodnes. V Japonsku prinajmenšom dodnes mentalita lojality voči korporátnemu sektoru a vláde nebola slubným terénom pre rozvoj pluralitnej občianskej spoločnosti. Pre Španielsko zase nie je typické rozsiahle občianske združovanie – v jeho demokratizácii však zohrali dôležitejšiu úlohu politické inštitúcie a politickí aktéri.

Koncept občianskej spoločnosti má veľa výkladov v závislosti od kultúrneho, politického i geografického prostredia, v ktorom sa používa.²⁹ Často sa o nej hovorí ako o priestore medzi rodinou, štátom a trhom, kde sa rozvíja občianska kultúra a kde pôsobia rôzne inštitúcie, organizácie i jed-

28 Verseckaite, E. (2009). *The Splendor and Misery of Civil Society in Central and Eastern Europe*. Paper presented at the annual meeting of the Midwest Political Science Association 67th Annual National Conference. Chicago, Illinois, April 2, 2009 (http://www.allacademic.com/meta/p360495_index.html).

29 Bútora, M.: *Občianska spoločnosť na Slovensku: kontexty, problémy a výzvy...*, 2010.

notlivci. Podľa jednej z najjednoduchších definícií sú to vzťahy, procesy a priestory, umožňujúce ľuďom spoločne pracovať v prospech priaznivej spoločenskej zmeny. Lenže túto „priaznivú spoločenskú zmenu“ a úlohu občianskej spoločnosti v jej dosahovaní rôzni ľudia chápu inak, v závislosti od svojho presvedčenia, viery či vyznávaných hodnôt, ale aj v závislosti od spoločenského prostredia, v ktorom žijú i svojho postavenia v ňom, od svojej životnej skúsenosti, svojich túžob, snov a plánov.

Občianska spoločnosť a s ňou spojený rozvoj občianskeho, neziskového, dobrovoľníckeho či tretieho sektora bol v poslednej tretine 20. storočia prítlačivý pre rôzne ideové prúdy. Pre *liberálov* bolo slobodné konanie jednotlivcov a nezávislých občianskych združení nereglementovaných štátom čímsi prirodzeným. Pre *ľudí sociálnodemokratickej orientácie* znamenala rozvinutá občianska spoločnosť jednak výraznú občiansku participáciu, jednak posilňovanie solidarity pri riešení spoločenských sporov. *Konzervatívci* vnímali silné občianske organizácie a tretí sektor ako nástroj na obmedzenie úlohy štátu. *Kresťanský orientované strany* si od posilnenia občianskej spoločnosti sľubovali napĺňanie princípů subsidiarity, ktorý deleguje zodpovednosť za riešenie každého sociálneho problému na čo najnižšiu úroveň. *Komunitaristi* videli v občianskej spoločnosti nádej na posilnenie takého modelu spoločnosti, kde neprevládajú záujmy jednotlivcov, ale kde sa pamätá na väčší celok, na obec a jej integráciu komunit do širšej spoločnosti.

Pravda, uvažovanie o občianskej spoločnosti má v západnom myslení oveľa staršiu tradíciu: tiahne sa od Aristotela a Cicera cez Locka, Kanta a Hegela až po Gramsciho; v novodobejšej línii je späté s prácami Ernesta Gellnera, Ralpa Dahrendorfa či Roberta Putnama. Politológovia Jean L. Cohenová a Andrew Arato vo svojom obsiahlom diele³⁰ uvádzajú oživenie záujmu o občiansku spoločnosť do kontextu európskeho myslenia 20. storočia, vrátane prác Hannah Arendtovej, Michela Foucaulta, Niklasa Luhmanna, Jürgena Habermasa či Ronalda Dworkina, pričom priestor občianskej spoločnosti vnímajú ako sľubný terén pre demokratizáciu.

Zároveň však koncept občianskej spoločnosti vyvoláva kritiku z tábora prívržencov reprezentatívnej demokracie a zástancov politických strán. Súvisí s obavami zo vstupu nepolitických subjektov do politiky, pretože to údajne oslabuje politické strany, ktoré sú hlavným mechanizmom formulovania, reprezentácie a presadzovania všeobecných záujmov. Kritici vidia v tocquevillovskej „hustej sieti združení“ skôr riziko pre hladké fungovanie štátu a trhu: občianske združenia vlastne ohrozujú demokraciu (Mancur Olson), pretože sprostredkujú a reprezentujú čiastkový záujem (profesijný, skupinový), a nie všeobecný, agregovaný, politický.³¹

30 Cohen, J. L. – Arato, A.: *Civil Society and Political Theory*. Cambridge (Mass.) and London, MIT Press 1992.

31 Olson, M.: *The Rise and Decline of Nations: Growth, Stagflation, and Social Rigidities*.

V stredoeurópskom priestore sa symbolickým stelesnením dvoch vyhradených, proti sebe stojacich pohľadov stali dvaja prezidenti Českej republiky, Václav Havel a Václav Klaus. Prvý z nich bol prototypom dlhoročného občianskeho aktivistu, predstaviteľom „nepolitickej politiky“, obhajcom životaschopnej občianskej spoločnosti. Druhý je naopak ostrým kritikom „NGO-izmu“, „humanrightizmu“ či environmentalizmu, odporcom participatívnej demokracie, stúpencom politických strán.

Pripomeňme ďalej, že v 90. rokoch minulého storočia na viacerých miestach vo svete došlo k pozoruhodnému rozvoju mimovládnych organizácií. Rozmach združovania a dobrovolnej činnosti sa označoval za veľkú sociálnu inováciu konca 20. storočia. Niektorí teoretici hovorili o neziskovom sektore ako o „novej globálnej sile“, ďalší písali o „zmene moci v prospech neštátnych aktérov“. Rozkvet združovania umožnil miliónom ľudí podieľať sa na niečom zmysluplnom, čo síce často prináša úžitok aj im samým, zároveň však slúži aj verejnému prospechu.³² Hoci niektoré tradičnejšie zoskupenia postihol pokles členstva, na druhej strane rástla sila a početnosť iných, novších, napríklad v oblasti životného prostredia, ľudských a občianskych práv – konštatovali britskí autori Geoff Mulgan a Charles Landry zo think-tanku Demos, ktorí vtedy označovali tretí sektor za „ďalšiu neviditeľnú ruku“ (t. j. okrem „neviditeľnej ruky trhu“).³³

Neskorší vývoj však takéto nadšenie trochu schladil. S nástupom nového storočia sa nanovo potvrdilo, že nie všetky formy združovania slúžia verejnému prospechu, že sloboda združovania sa môže zneužívať aj na protispoločenské konanie. Skutočne, jednotliví neštátni aktéri sa od seba môžu veľmi líšiť: popri humanitárnych organizáciách poskytujúcich úľavu v núdzi a rozvojovú pomoc, popri globálnych sieťach prepadajúcich environmentálne organizácie či združenia na podporu práv žien, popri antiglobalizačných hnutiach, popri organizáciách zasadzujúcich sa za globálnu spravodlivosť (napríklad za oddženie rozvojových krajín) či organizáciách pripravujúcich svetové alebo regionálne sociálne fóra sa do popredia dostali neštátni aktéri používajúci násilie – teroristi a ich siete.

Občianske združovanie má totiž aj svoje temné stránky. Z minulosti možno uviesť Weimarskú republiku predhitlerovského Nemecka, kde k odmietnutiu a pádu parlamentnej demokracie okrem iných okolností (slabosť politických inštitúcií) prispel aj občiansky aktivizmus. Skutočnosť, že rozsiahle združovanie ešte nemusí viesť k stabilite demokracie, sa potvrdila

New Haven, Yale University Press 1982.

32 Bližšie o tom pozri v Bútora, M.: Tretí sektor: ďalšia „neviditeľná ruka“? In: *OS (Fórum občianskej spoločnosti)*, 2, 1998.

33 Mulgan, G. – Landry, Ch.: *The Other Invisible Hand: Remaking Charity for the 21st Century*. London, Demos 1995.

aj v prípade talianskeho fašizmu.³⁴ Sociológ Dylan Riley v publikácii o Taliansku, Španielsku a Rumunsku ukázal, ako sa v týchto krajinách šírili dobrovoľnícke organizácie, najmä na vidieku, čo napokon prispelo k nástupu autoritárstva a fašizmu.³⁵ Ďalší autori k týmto príkladom pridali aj rasistické protičernošské hnutia v USA či mafie pôsobiace v rôznych krajinách. Inými slovami, občiansku spoločnosť netvorí iba samé ušľachtilé bytosti, je to „ohromujúco pestrá paleta dobrého, zlého i krajne výstredného“.³⁶

V tomto zmysle sa v kontraste k občianskej spoločnosti (*civil society*) zvykne hovoriť aj o *uncivil civil society*, t.j. o združovaní jednotlivcov, ktorí tvoria skôr „neslušnú“, „necivilizovanú“ zložku občianskej spoločnosti. V minulosti k nim patrili hnutia, spolky a prúdy, ktoré sa prikláňali k militantným ideológiám – k nacizmu, fašizmu či komunizmu. Dnes sa ich novodobí pokračovatelia sústreďujú na zavádzanie vlády tvrdej ruky, potláčanie inakosti. Sú nepriateľskí voči iným etnikám, voči cudzincom, voči príslušníkom náboženských či sexuálnych menšín. Často sú si podobní, aj keď žijú v rozličných krajinách.

V tomto duchu aj expertný panel, ktorý sa podieľal na príprave *Štúdie trendov vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku* (2011)³⁷ konštatoval riziko aktivizácie radikálnych či extrémistických jednotlivcov alebo skupín, ktoré na svoju komunikáciu a mobilizáciu využívajú nové komunikačné technológie a sociálne siete. Toto riziko sa zvyšuje najmä pod vplyvom hlbokšej ekonomickej krízy, zhoršujúcej sa sociálnej situácie obyvateľstva a dlhodobého zlyhávania pokusov o riešenie závažných spoločenských problémov (napríklad rómskej otázky).

3.2. HĽADANIE PARTNERSTVA MEDZI ŠTÁTOM A TRETÍM SEKTOROM

3.2.1. ARGUMENTY V PROSPECH PARTNERSTVA

Na Slovensku zatiaľ nie je jasné, aký model vzťahov medzi štátom a tretím sektorom sa vyprofiloval a do akej miery sa v ňom uplatňujú základné

34 Kwon, H.-K.: Associations, Civic Norms, and Democracy: Revisiting the Italian Case. In: *Theory and Society*, 33, 2004, pp. 135-166.

35 Riley, D.: *The Civic Foundations of Fascism in Europe; Italy, Spain, and Romania, 1870 - 1945*. Baltimore, Johns Hopkins University Press 2010.

36 Carothers, T.: Civil Society. In: *Foreign Policy*, 117, 1999, pp. 18-29.

37 *Štúdia trendov vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku...*, 2011.

prvky kooperácie, kooptácie, komplementarity a konfrontácie, o ktorých písal Adil Najam.³⁸

V každom prípade sa však experti, ktorí sa podieľali na tvorbe citovanej *Štúdie trendov vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku*, zhodujú v názore, že MNO môžu vo viacerých oblastiach dosahovať vyššiu efektivitu ako štát alebo samospráva, resp. ponúkať lacnejšie riešenia.

V oblasti sociálnych služieb je výhodnosť užšej spolupráce a partnerstva medzi štátom, resp. samosprávou a MNO evidentná. Pri súčasných podmienkach štát šetrí kapitálové prostriedky na výstavbu a vybavenie potrebných sociálnych zariadení, nefinancuje prípravu a vzdelávanie zamestnancov a vo väčšine prípadov ani rozbehovú fázu poskytovania služieb. Nefinancuje ani opravy budov a zariadení, ani rozširovanie služieb.

V oblasti životného prostredia MNO a dobrovoľníci supľujú štát a samosprávu. Takéto aktivity šetria štátu miliónové sumy a vytvárajú trvalé hodnoty. Podobne MNO dokážu adekvátnym spôsobom zabezpečiť environmentálne vzdelávanie obyvateľstva a environmentálnu výchovu, najmä na školách.

Keďže existujú dôležité spoločenské problémy, ktoré štát rieši neuspokojivo, nedostatočne či nesystémovo (napríklad problémy marginalizovaných rómskych komunít či iných znevýhodnených skupín, pretrvávajúce rodové nerovnosti, rôzne formy diskriminácie, otázky sociálnej integrácie migrantov a i.), bola by žiaduca vyššia účasť MNO na ich riešení.

Experti ďalej poukazujú na to, že kontrolná funkcia občianskych organizácií môže prispievať k tvorbe efektívnejších politík, k lepšiemu hospodáreniu štátu, ako aj k uplatňovaniu lepších investícií do rozvoja spoločnosti. Preventívne opatrenia, ktoré v minulosti prijali vďaka MNO, ušetrili štátu a samosprávnym orgánom nevyčísľiteľné sumy. Navyše, MNO nielen vykonávajú konkrétnu činnosť, ale akumulujú aj sociálny kapitál posilňujúci kohéziu spoločnosti, čo pre aktivity verejnej správy zvyčajne platí v oveľa menšej miere.

Vzťah medzi štátom a MNO sa v súčasnosti prezentuje v dvoch podobách: a) väčšinou ako outsourcovanie služieb; b) zriedkavejšie ako partnerská spolupráca, resp. vytváranie priestoru pre pôsobenie MNO pri riešení celospoločenských problémov. V prípade outsourcingu, kde sa plnenie úloh zabezpečuje z externých zdrojov, sú ekonomické argumenty postavené na koncepte ekonomickej efektívnosti. Predpokladá sa, že outsourcing predstavuje lacnejšie a spravidla kvalitatívne lepšie riešenie pre poskytovanie služby či výkonu, neraz menej byrokratické, flexibilnejšie, citlivejšie, vykonávané motivovaným manažmentom. V prípade partnerskej spolu-

³⁸Najam, A.: The Four C's of Third Sector-Government Relations. In: *Nonprofit Management and Leadership*, Volume 10, Issue 4, pp. 375-396, Summer 2000. Stručné zhrnutie možno nájsť na <http://csrc.org.pk/wp-content/uploads/2011/08/4-cs-of-ngo-government-relations0001.pdf>.

práce nie sú ekonomické argumenty primárne, v popredí stoja politické a hodnotové faktory. Predpokladá sa, že celkové prínosy pôsobenia MNO pre spoločnosť sú vyššie ako celkové náklady.

3.2.2. REALITA NEDOSTATOČNEJ SPOLUPRÁCE

Partnerstvo medzi štátom a mimovládny sektorom sa na Slovensku zatiaľ nepodarilo nastaviť tak, aby sa plnohodnotne využil potenciál slobodne konajúcich, aktívnych a zodpovedných občanov. Z výskumov Centra pre filantropiu vieme, ako chápú pôsobenie občianskej sféry lídri tretieho sektora. Považujú za dôležité, aby MNO: a) „vypĺňali biele miesta“ a vychádzali v ústrety potrebám spoločnosti i jednotlivcov (vrátane určitého experimentovania a testovania inovácií); b) slúžili ako kritická spätná väzba voči fungovaniu štátu, ako občianska kontrola nastavujúca zrkadlo moci; c) pomáhali znevýhodneným skupinám a umožňovali zaznieť hlasu tých, ktorých inak nepočúť; d) aby sa dosiahla vzájomne výhodná spolupráca s verejným a podnikateľským sektorom pri poskytovaní služieb občanom, pričom by sa rešpektovali princípy skutočného partnerstva.³⁹

Takýto pohľad lídrov MNO sa však nie vždy zhoduje s optikou predstaviteľov štátu, ktorí niekedy prejavujú tendenciu tvarovať neziskové prostredie prevažne do podoby poskytovateľa služieb s podporou verejných zdrojov.

Ak hovoríme o problematickom vzťahu medzi štátom a občianskou spoločnosťou, nechceme tým povedať, že optimálna by bola jeho úplná nekonfliktnosť. Výmena názorov a spory vo verejnom priestore sú prirodzené – dôležité však je **rovnoprávne postavenie partnerov**. Táto rovnoprávnosť bola v rokoch 2006 – 2010 opakovane porušovaná obmedzovaním legitímnej občianskej participácie. Oslabovanie práv verejnosti pri účasti na rozhodovaní je pritom v ostrom rozpore so zaužívanými praktikami v EÚ. Kritici z prostredia MNO poukazovali na to, že vtedajšia vláda v zásade konala až vtedy, keď hrozilo, že Slovensko príde o veľké peniaze. Tak napríklad, keď dvadsať slovenských environmentálnych MNO podalo na Európsku komisiu sťažnosť pre porušenie práva účasti verejnosti na rozhodovaní v konaniach, ktoré sú zásadného významu z pohľadu ochrany životného prostredia, Európska komisia v októbri 2008 začala voči Slovenskej republike konanie. Pod tlakom hroziacej straty niekoľkých miliárd eur z eurofondov slovenský parlament v marci 2010 novelizoval príslušný zákon tak, aby sa k environmentálnym vplyvom mohli vyjadrovať aj niektorí občania, občianske iniciatívy a občianske združenia a organizácie.

Ani nasledujúce obdobie nebolo bez chýb. Výstižne to ilustruje prístup zodpovedných orgánov k plneniu medzinárodného dohovoru prijatého na pôde OSN známeho ako Aarhuský dohovor o prístupe k informáciám,

³⁹ Strečanský, B. (ed.): „*My a oni alebo spolu?*“..., 2008.

účasti verejnosti na rozhodovacom procese a prístupe k spravodlivosti v záležitostiach životného prostredia. Na základe tohto Dohovoru sa bežní ľudia môžu informovať o svojom životnom prostredí a efektívne sa zapojiť do jeho ochrany. Majú možnosť ovplyvniť procesy povoľovania činností škodlivých pre životné prostredie vrátane práva podať žalobu na súd. Vďaka Dohovoru ochraňujú svoje životné prostredie obyvatelia Pezinka pri povoľovaní skládky odpadov,⁴⁰ obyvatelia Trebišova pri povoľovaní tepelnej elektrárne⁴¹ a mnohé ďalšie komunity. Medzi základné povinnosti vyplývajúce z Dohovoru patrí harmonizácia vnútroštátnej legislatívy a aplikačnej praxe s ustanoveniami dohovoru i pravidelné reportovanie o stave jeho implementácie.

Právnicki z občianskeho združenia VIA IURIS (Centrum pre práva občana)⁴² v tejto citlivej oblasti zistili zanedbanie, ktoré vzbudzuje znepokojenie a oprávnené otázky. Národnú správu o implementácii Aarhuského dohovoru Ministerstvo životného prostredia SR skompletizovalo o päť mesiacov neskôr, ako to vyplývalo z harmonogramu OSN. Verejnosť síce mala možnosť vyjadriť sa k správe, ale informácie o pripomienkovaní boli ťažko dostupné a lehoty o tretinu kratšie, než predpokladá harmonogram. Ministerstvo kľúčové pripomienky verejnosti do konečného znenia správy nezpracovalo.

VIA IURIS preto zaslalo OSN alternatívnu správu, ktorá odráža skutočný stav občianskej participácie na Slovensku a konštatuje závažné nedostatky.⁴³ Tak napríklad, slovenská legislatíva neumožňuje účasť verejnosti na rozhodovaní o činnostiach, ktoré môžu mať významný vplyv na životné prostredie. Okrem participácie v procesoch, ktorým predchádza posudzovanie vplyvov na životné prostredie (tzv. EIA) – kde sa verejnosť môže zapojiť do rozhodovania – neexistujú žiadne konania s dosahom na životné prostredie a často aj na zdravie občanov, kde by bola umožnená účasť verejnosti. Legislatíva neurčuje okruh subjektov, ktoré môžu na súde napadnúť akékoľvek porušenie práva v záležitostiach životného prostredia, tak ako to ustanovuje Aarhuský dohovor. Pritom podľa Dohovoru má mať verejnosť právo napadnúť porušenie práva súkromnými osobami aj verejnými inštitúciami. Navyše musí mať verejnosť možnosť takéto porušenie práva napadnúť na nezávislom, nestrannom orgáne, ktorý zabezpečí zodpovedajúcu, účinnú a včasnú nápravu.

40 <http://www.viaiuris.sk/aktivity/kauzy/priklady-kauz/pezinska-skladka.html>

41 <http://www.viaiuris.sk/aktualne/10-tepelna-elektraren-v-trebi-.html>

42 Združenie VIA IURIS od roku 1993 presadzuje prístup občanov k informáciám a ich možnosť zúčastniť sa na rozhodovaní. Zaoberá sa konkrétnymi kauzami a venuje sa aj legislatíve.

43 http://www.viaiuris.sk/stranka_data/subory/analyzy/20110510-viaiuris-alternative-report-aarhus.pdf a to isté na stránke OSN http://www.unece.org/env/pp/reporting/NIRs_2011/Slovakia_ngo_comment.pdf.

Podľa VIA IURIS oficiálna správa o implementácii Aarhuského dohovoru za Slovenskú republiku z roku 2011 vo svojom celku neodráža skutočný stav; niektoré dôležité aspekty tejto tematiky chýbajú, resp. pôsobia zavádzajúco. V júli 2011 členské krajiny Aarhuského dohovoru potvrdili, že Slovensko porušilo práva verejnosti v spore kvôli procesu povoľovania do stavby Mochoviec. Slovenská republika by teraz mala zmeniť legislatívu, aby sa takéto porušenie medzinárodných záväzkov už neopakovalo.⁴⁴

Skvalitňovanie napĺňania princípov Aarhuského dohovoru, to znamená zlepšenie prístupu k informáciám, uľahčenie účasti verejnosti na rozhodovacom procese a prístupe k spravodlivosti v záležitostiach životného prostredia, ostáva teda pre Slovensko naďalej výzvou a treba dodať, že širšia verejnosť by sa o tom možno vôbec dozvedela, keby sa v tejto oblasti neangažovali odborníci z tretieho sektora.

Iným príkladom bolo nedodržiavanie princíp rovnosti neverejných a verejných poskytovateľov sociálnych služieb. Novelou zákona o sociálnych službách z roku 2008 štát uprednostnil štátny, resp. verejný sektor pred neziskovými organizáciami. SocioFórum, nezávislá platforma sociálnych mimovládnych neziskových organizácií, konštatovalo, že občania sa síce o služby MNO uchádzajú, ale verejná správa tieto služby neobjednáva. Sťažnosť proti takejto diskriminácii neverejných poskytovateľov neskôr posudzoval Ústavný súd SR a v máji 2010 podaniu predkladateľov sťažnosti vyhovel.

Prijatý efektívny a nediskriminujúci systém financovania sociálnych služieb však ostalo podľa SocioFóra dodnes nesplnenou úlohou.

3.2.3. PRÍSTUP VLÁDY PO VOĽBÁCH 2010: POKUS O EFEKTÍVNEJŠIE PARTNERSTVO

Vláda, ktorá nastúpila v júli 2010, deklarovala pripravenosť väčšmi brať do úvahy hlas občanov a jej prvé kroky, reprezentované hlavne premiérkou Ivetou Radičovou, boli sľubné. Súčasťou vládneho tímu sa stalo aj niekoľko osobností, ktoré predtým pôsobili v MNO.

44.,V prijatých záveroch členské krajiny taktiež s poľutovaním konštatujú, že Slovensko v reakciách na celý proces nepreukázalo pochopenie pre výsledky a odporúčania Výboru. Slovenská republika zareagovala spôsobom, ktorý nemá obdobu v histórii Aarhuského výboru: Namiesto akceptovania jeho zistení a implementovania jeho odporúčaní, Slovensko vyjadrilo silný nesúhlas so zisteniami Výboru. Navyše spochybnilo etablovaný mandát Výboru - teda jeho úlohu preskúmať spôsob, akým jednotlivé krajiny interpretujú a implementujú Aarhuský dohovor“, povedala advokátka Eva Kováčechová, ktorá zastupovala VIA IURIS na zasadnutí zmluvných strán v Kišineve (*Medzinárodné spoločenstvo potvrdilo zlyhanie Slovenska kvôli Mochovciam*, 3. 7. 2011 (dostupné na <http://www.greenpeace.org/slovakia/press/tlacove-spravy/medzinarodne-spolo-enstvo-potv#>).

Vo svojom programovom vyhlásení *Občianska zodpovednosť a spolupráca* nová vládna koalícia zdôraznila účasť občanov na správe vecí verejných – či už ide o spoluprácu orgánov verejnej správy s neziskovým sektorom, o podporu charity alebo o posilnenie dobrovoľníctva. Súčasne sa zaviazala, že „bude dbať o posilnenie uplatňovania ľudskoprávných princípov v činnosti vlády a štátnych orgánov“.⁴⁵ Cesta k naplneniu týchto zámerov však nebola jednoduchá a pád vlády spojený s predčasnými voľbami v marci 2012 prácu Radičovej kabinetu prerušili.

Pred voľbami 2010 sa oficiálna spolupráca medzi vládou a neziskovým sektorom odohrávala na pôde Rady vlády SR pre mimovládne neziskové organizácie, ktorej členmi boli okrem zástupcov verejnej správy aj predstavitelia tretieho sektora. Hoci zasadnutia Rady vlády neboli pravidelné a nie vždy dokázali operatívne riešiť potreby neziskového sektora, predsa MNO využili Radu pri diskusiách o viacerých dôležitých problémoch: napríklad, keď bolo treba zastaviť spomínaný návrh spolkového zákona.

Po nástupe vlády I. Radičovej bola Rada vlády pre MNO a vytvorila sa širšie koncipovaná Rada vlády Slovenskej republiky pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. Tento nový inštitút mal integrovať agendu dovtedy existujúcich poradných orgánov a mal zabezpečiť, aby partneri štátu dostali v Rade silnejšie slovo. Trvalo nejaký čas, kým sa nová Rada ustanovila v plnom zložení. V jej rámci konštituovalo osem samostatných výborov. Jedným z nich je Výbor pre mimovládne neziskové organizácie⁴⁶, ktorého predsedom sa stal **spnemocnenec vlády pre rozvoj**

45 *Programové vyhlásenie Vlády SR na obdobie rokov 2010 – 2014*. Dostupné na: <http://www.government.gov.sk/programove-vyhlasenie-vlady-sr-na-obdobie-rokov-2010-2014/>

46 Výbor sa skladá z dvoch samostatných komôr. Jednu komoru tvoria členovia výboru za štátnu správu, druhú členovia výboru za mimovládne neziskové organizácie. Členmi komory za štátnu správu, ktorých vymenúva a odvoláva predseda výboru, sú štátni tajomníci jednotlivých ministerstiev, spnemocnenec vlády pre rómske komunity a generálny riaditeľ sekcie ľudských práv a rovnakého zaobchádzania Úradu vlády SR. Členov komory za MNO vymenúva a odvoláva predseda výboru na návrh nasledujúcich organizácií a platforiem: Sociofórum, Asociácia poskytovateľov sociálnych služieb, Ekofórum, Spoločnosť environmentálnych výchovných programov Špirála, Rada mládeže Slovenska, Fórum donorov, Asociácia komunitných nadácií Slovenska, Platforma mimovládnych rozvojových organizácií, Ženská loby Slovenska, Slovenská humanitná rada, Únia materských centier, Okružly stôl Madarov na Slovensku, Fórum života, poradný orgán spnemocnenca vlády SR pre rómske komunity, Asociácia organizácií zdravotne postihnutých občanov v SR, Národná rada občanov so zdravotným postihnutím v SR, Asociácia telovýchovných jednôt a klubov SR, Združenie horských a ostatných záchranných systémov SR, Slovenský Červený kríž, Vidiecky parlament, Dobrovoľnícke centrá, Stála konferencia organizácií tretieho sektora SR. Predseda výboru ďalej vymenúva a odvoláva aj päť významných osobností, ktorí pôsobia v oblasti rozvoja občianskej spoločnosti. Členmi komory za mimovládne neziskové organizácie sa môžu stať aj ďalší zástupcovia platforiem. O rozšírení počtu členov rozhoduje komora dvojtretinovou väčšinou všetkých členov.

občianskej spoločnosti, čo bol celkom nový post zriadený z iniciatívy premiérky Radičovej.

Medzi MNO neexistoval jednotný názor na užitočnosť vytvorenia takejto funkcie. Časť názorov bola skeptická až kritická, viacero hlasov však myšlienku zriadiť takúto pozíciu podporilo. V jednom z prvých rozhovorov nový splnomocnenec Filip Vagač zdôraznil, že súčasný vzťah medzi štátom a tretím sektorom nie je jasne zadefinovaný, pričom sektor ako celok je „silne podvyživený, mnohé organizácie nemôžu plniť základné funkcie, pre ktoré vznikli a štát nevyužíva potenciál toho, čo občania ponúkajú“. Vláda ho poverila vypracovaním koncepcie rozvoja občianskej spoločnosti. Jedna z jeho prvých úloh sa týkala zákona o dobrovoľníctve, ktorý parlament schválil v októbri 2011. Zákon zavádza dobrovoľníctvo do legislatívneho systému a umožňuje 3% daňovú asignáciu, odpustenie niektorých miestnych daní, zrušenie DPH pri poskytovaní služieb bezodplatne a ďalšie úpravy, ktoré by mali podporiť rozvoj dobrovoľníctva.

Po predčasnom ukončení funkčného obdobia vlády I. Radičovej visí otáznik nad budúcnosťou pozície splnomocnenca, resp. nad jeho reálnou možnosťou prispieť k rozvoju občianskej spoločnosti na Slovensku. Aj keď sa zatiaľ nedá odhadnúť, aké zmeny prinesú parlamentné voľby v marci 2012, nedá sa vylúčiť možnosť, že sa nepodarí presadiť nový model podpory MNO.

Pre MNO bude dôležité, aby budovanie silného štátu nevedlo k podceňovaniu tretieho sektora. Nová vládna moc bude po voľbách podobne ako všetky predchádzajúce vystavená občianskej kontrole. Bude potrebné, aby sa nezopakovali predchádzajúce chyby a Slovensko dôsledne uplatňovalo Aarhuský dohovor zabezpečujúci občiansku participáciu. Tretí sektor sa bude tiež musieť vyrovnáť s postupným odchodom silnej generácie lídrov, ktorí mali počas posledných dvoch desaťročí značný spoločenský vplyv. Je otáznne, do akej miery sa nové tváre a nové iniciatívy presadia v súčasnom značne skomercializovanom mediálnom prostredí. Úspech pôsobenia MNO bude závisieť aj od toho, nakoľko sa bude dariť kultivovať spoločný priestor pre verejnú diskusiu a spoločné akcie.

3.2.4. TVRDÝ ORIEŠOK FINANCOVANIA

Životaschopnosť a udržateľnosť MNO na Slovensku je dlhodobo sťažená tým, že sa nepodarilo zriadiť nespochybniteľný a od politickej sféry nezávislý nástroj na inštitucionálnu podporu MNO z verejných zdrojov.

Problém financovania sa týka v prvom rade výšky prostriedkov, ktoré prúdia do tretieho sektora z verejných zdrojov buď nepriamo, z 2-percentnej dane z príjmu, alebo priamym pridelovaním dotácií z rozpočtov minis-

terstiev či z európskych fondov. MNO čerpali aj prostriedky z iných typov verejných fondov (napríklad z Protidrogového fondu), ako aj z lotérií (najmä MNO v oblasti športu).

Nejde však iba o objem financií: často je problematické aj rozdeľovanie prostriedkov z verejných zdrojov. MNO sa dlhodobo sťažujú na byrokratickú prax, formalizmus, nerovné postavenie v zmluvných vzťahoch. Za vlády R. Fica médiá referovali o jednom škandále za druhým, kritika spravovania eurofondov prichádzala aj z Európskej únie.

Pokiaľ ide o mechanizmus daňovej asignácie, predstavitelia MNO ho síce nepovažujú za ideálny, ale keďže iný model (napríklad odpisy z daní) sa presadiť nepodarilo, oceňujú na ňom, že poskytuje jediné prostriedky z verejných zdrojov, ktoré umožňujú flexibilitu pri ich používaní, prichádzajú načas a dá sa s nimi plánovať.

Neziskovému sektoru nepomáha ani to, že podiel súkromných zdrojov na celkovom financovaní sektora za posledné podstatne nevzrástol – hoci ich význam pre udržanie nezávislosti občianskych aktivít je kľúčový.

O čosi priaznivejší bol vývoj darcovstva. Fórum donorov na základe údajov z registra verejných zbierok uvádza, že počas rokov 2000 – 2010 sa na Slovensku realizovalo celkovo 950 verejných zbierok; z toho v roku 2006 ich bolo 61, ale v roku 2010 už 156.⁴⁷ Ministerstvo vnútra eviduje register všetkých verejných zbierok od roku 2000⁴⁸ a 1. slovenské neziskové servisné centrum na svojom portáli prináša aktualizovaný zoznam momentálne organizovaných zbierok.⁴⁹

3.3. PÔSOBENIE A ÚLOHA SFÉRY BIZNISU

Firmy zohrávali rolu už aj pred rokom 1998 dôležitú úlohu sponzorov a podporovateľov charity, kultúry či vzdelávania. Odohrávalo sa to však v nejasnom prostredí, bez otvorenej komunikácie, často intuitívne a netransparentne, spôsobom odrážajúcim vtedajšiu kultúru vzťahov ovplyvnenú prepletením súkromných a verejných záujmov v prostredí štátnych a pološtátnych firiem.

47 Do povedomia širokej verejnosti sa zapísala napríklad verejná zbierka *Hodina deťom* pripravovaná Nadáciou pre deti Slovenska. V príprave zbierky sa spája niekoľko kvalitných prvkov: dobrovoľnícky entuziazmus; vysoká profesionalita v organizácii i v identifikácii potrieb detí a mladých ľudí; ľahko dostupný, zrozumiteľný a efektívny spôsob zbierania finančných prostriedkov; jasné pravidlá a transparentnosť v rozdeľovaní financií prostredníctvom grantového programu; a napokon schopnosť oslovit' médiá i verejnosť a prebudit' záujem o problematiku detí a mládeže.

48 http://www.vs.sk/vz/Skripty/vz_frame.htm

49 http://www.1snsc.sk/Aktualne_verejne_zbierky

Podnikateľský sektor na Slovensku sa začal výraznejšie profilovať ako partner pre neziskovú sféru až začiatkom nového tisícročia, po zlepšení základných podmienok podnikania a po uskutočnení nevyhnutných reforiem v makroekonomickej sfére a obzvlášť po vstupe Slovenska do EÚ. Ruka v ruke s politicko-ekonomickými reformami začali vznikať aj prvé partnerstvá medzi neziskovými organizáciami a firmami na lokálnej, ale predovšetkým celoštátnej úrovni. Hlavne z mimovládneho prostredia vychádza viacero iniciatív rozvíjajúcich vzťahy biznisu a neziskovej sféry: vzniká napríklad *Via Bona - Cena za firemnú filantropiu a spoločenskú zodpovednosť firiem*, ktorú od roku 1998 udeľuje Nadácia Pontis; zakladajú sa nové organizácie venujúce sa rozvoju vzťahov s firmami - napríklad Centrum pre filantropiu n.o. (1999); rozvíja sa štúdium medzi-sektorovej spolupráce (PANET, 2001); tematizuje sa problematika etiky v podnikaní (Nadácia Integra); vzniká Business Leaders Forum (2004); Fórum donorov udeľuje od roku 2005 cenu *Top firemný filantrop*; realizujú sa výskumy zamerané na tému spoločenskej zodpovednosti firiem v podnikaní (Nadácia Integra, Nadácia Pontis, Svetová banka, Business Leaders Forum).

Angažovanie sa biznisu v „sociálnej misii“ získalo v roku 2003 významný impulz prijatím novely zákona o dani z príjmov č. 595/2003, ktorý rozšíril pôsobnosť poukazovania podielu dane z príjmov aj na právnické osoby, čím výrazne ovplyvnil už rozbiehajúce sa angažovanie firiem v komunitách. Priamym dôsledkom tohto kroku bol rapidný nárast počtu nadácií, ktoré boli založené firmami. Kým v období rokov 1990 - 2001 vzniklo 23 firemných nadácií, od roku 2002 do roku 2007 pribudlo ďalších 58, pričom mnohé z nich nesú priamo v názve meno svojej materskej firmy a pôsobia ako de facto dcérske spoločnosti.⁵⁰ Dnes ich je okolo 90, čo predstavuje pätinu z celkového počtu nadácií.⁵¹

Po roku 2004 mnohé firmy asignovali 2% z dane na nadácie, ktoré si samy založili. V prípade veľkých firiem išlo o významné čiastky, ktoré tieto nadácie prerozdievali v podobe grantov pre stovky prijímateľov, pričom využívali vizuál podporujúci značku zakladateľa. Tento fakt vyvolal nevôľu neziskových organizácií, ako aj mnohých politikov a úradníkov, ktorí očakávali, že asigované zdroje sa použijú priamo v prospech existujúcich neziskových organizácií. Na ilustráciu: v roku 2009 sedem z desiatich najväčších prijímateľov 2% z dane predstavovali firemné nadácie, resp. nadácie spriaznené s firmami. Týchto sedem prijímateľov získalo vyše 9,5 mil. eur, čo predstavovalo 17% všetkých asigovaných prostriedkov.⁵² Podobná situácia sa zopakovala aj v roku 2010.

50 *Správa o stave firemných nadácií. Analýza údajov za rok 2007*. Bratislava, Fórum donorov, december 2008.

51 Interný prieskum Centra pre filantropiu n.o.

52 www.rozhodni.sk

Výhrady voči tomuto mechanizmu sú však vyvažované tým, že aj vďaka nemu sa posilňovala rola firemných nadácií a firemnej filantropie vôbec v podpore verejnoprospešných účelov a neziskovej sféry.⁵³ V roku 2010 rozdelili v grantoch a príspevkoch 12 mil. eur, t.j. až 85% zo sumy svojich výnosov v tomto roku. Podiel ich grant-makingu na celkovom grant-makingu nadačného sektora na Slovensku predstavuje 37%.⁵⁴ Navyše, tieto väčšie nadácie prerozdeľujú získané prostriedky transparentnými mechanizmami cez grantové programy rôznym verejnoprospešným prijímateľom, ktorými sú vo veľkej miere MNO v oblasti vzdelávania, ochrany zdravia, kultúry či sociálnej pomoci.

Súbežne sa vo firemnom prostredí etabloval koncept **spoločenskej zodpovednosti firiem**. Tomuto trendu napomáhali najmä vlastnícke prepojenia zo zahraničia, ale aj sústavnejší tlak verejných a medzinárodných inštitúcií (Európskej komisie, UNDP, Svetovej banky) na podnikateľskú sféru, aby si tieto koncepty osvojila a rozvíjala ich.

Napriek tomu však *Východisková štúdia o uplatňovaní spoločensky zodpovedného podnikania na Slovensku* Regionálneho centra Rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov v roku 2007 upozornila, že pojem spoločensky zodpovedného podnikania je pre slovenské firmy a verejnosť ešte stále málo známy. Aj nedávny Slovenský CEO prieskum poradenskej spoločnosti PwC v spolupráci so slovenskou edíciou magazínu *Forbes*, na ktorom sa v začiatku roka 2011 zúčastnilo 406 vrcholných predstaviteľov firiem z rozličných odvetví uvádza, že programy spoločenskej zodpovednosti firiem (týkajúce sa ich pôsobenia v komunite, vo vzťahu k zamestnancom, spotrebiteľom, dodávateľom z hľadiska vplyvu na životné prostredie a spoločnosť, dodržiavania etických princípov a transparentnej komunikácie) vníma iba 1% riaditeľov ako zdroj konkurenčnej výhody, ktorý im môže zabezpečiť rast.⁵⁵

Spoločenská zodpovednosť firiem sa totiž na Slovensku v bežnom ponímaní obmedzuje najmä na firemnú filantropiu, ktorá sa dá ľahšie a jednoznačnejšie komunikovať.⁵⁶ Navyše sú aktivity v oblasti firemnej filantropie posilňované aj zdrojmi pochádzajúcimi z asignácie 2%. Je pravdepodobné, že keby neexistovala daňová asignácia pre právnické osoby, rozvinuli by sa výraznejšie aktivity v oblasti spoločenskej zodpovednosti firiem. Na druhej strane vďaka nej vzniklo množstvo vzťahov medzi firmami a neziskovými

53 Pripomeňme, že zákon zakazuje použitie 2% na iné ako verejnoprospešné účely.

54 Interný prieskum Centra pre filantropiu n.o.

55 http://www.pwc.com/sk/sk/slovensky-pohlad/assets/Slovensky_CEO_prieskum_2011.pdf

56 Gallová-Kriglerová, E. – Kerestešová, Z. – Kollár, M. – Vašečka, M.: *Východisková štúdia o uplatňovaní spoločensky zodpovedného podnikania na Slovensku*. Bratislava, Regionálne centrum Rozvojového programu OSN pre Európu a Spoločenstvo nezávislých štátov 2007.

organizáciami, čo umožnilo firmám intenzívnejšie participovať na podpore verejného blaha a občianskej spoločnosti.

Okrem týchto dvoch foriem prieniku biznisu a neziskovej sféry – firemnej filantropie a spoločenskej zodpovednosti firiem – ostáva na Slovensku v zárodočnom štádiu tretia forma, ktorou je **sociálne podnikanie**. Sociálne podniky sa považujú za kľúčovú zložku európskeho sociálneho modelu a Európska komisia i ďalšie európske inštitúcie opakovane podnecujú členské štáty k ich zakladaniu a rozvíjaniu.

Doterajší vývoj v oblasti sociálneho podnikania na Slovensku bol do značnej miery ovplyvnený možnosťou čerpať príspevky z verejných zdrojov, najmä z eurofondov, na účely pracovnej integrácie. Negatívne naň zapôsobil škandál s dotáciami udelenými za vlády R. Fica v roku 2008 pre osem pilotných sociálnych podnikov. Európska komisia uskutočnila v roku 2010 audit a keďže sa zistilo neoprávnené čerpanie a klientelizmus, bolo treba uhradiť viac ako 10 miliónov eur zo štátneho rozpočtu SR. V súčasnosti už z pôvodných ôsmich sociálnych podnikov fungujú len štyri. Táto kauza spôsobila, že verejnosť vníma sociálne podniky najmä v kontexte klientelizmu a nie je oboznámená so širšími funkciami, ktoré popri pracovnej integrácii sociálne podnikanie poskytuje – od rozvoja zamestnanosti, rozvoja sektora služieb (cestovného ruchu) cez rozvoj sociálnych služieb až po rozvoj sociálneho potenciálu.⁵⁷

Pravda, aj na Slovensku sa dajú nájsť príklady dobrého fungovania v tejto oblasti – napríklad chránené dielne či koncept komunitného divadla spojeného s denným centrom pre ľudí s mentálnym postihnutím (bansko-bystrické Divadlo z pasáže). Zatiaľ však nedochádza k ich masívnejšej reprodukcii a rozširovaniu. V registri sociálnych podnikov bolo k novembru 2011 spolu 61 záznamov – z toho 8 MNO a 29 podnikateľských subjektov. Zvyšok tvorili obce a obecné organizácie.

Sociálne podniky teda ešte nenašli na Slovensku autentické miesto, vychádzajúce z reálnych potrieb a vôle prirodzených aktérov – obcí, MNO či firiem, ktoré chcú realizovať podnikateľskú činnosť a dosahovať ekonomickú sebestačnosť, avšak s jasným sociálnym cieľom. Koncept sociálneho podnikania však nadobúda na význame, či už v anglosaskom kontexte, ktorý je väčšmi orientovaný na individuálnu iniciatívu, inovácie, „podnikavosť“ a sociálne aspekty podnikania, alebo v kontinentálnom prístupe, ktorý podporuje „sociálnu ekonomiku“ (ako tretí pilier popri trhovej a verejnej ekonomike) a zdôrazňuje rolu tretieho sektora a sociálnych podnikov predovšetkým v oblasti zamestnanosti.

V globálnom kontexte je jedným z nových prístupov v oblasti prieniku podnikania a dosahovania sociálnych cieľov aj tzv. *venture philanthropy* –

57 Lubelcová, G.: *Možnosti a príležitosti etablovania sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania v sociálnej politike v SR*. Bratislava, Katedra sociológie FFUK 2007 (www.upsvarno.sk/data/files/125.doc).

poskytovanie podpory investováním zdrojov do sľubných podnikateľských zámerov neziskových organizácií, ktorých prioritou je dosahovanie sociálnych cieľov, avšak ekonomicky efektívnymi spôsobmi a s využívaním nástrojov a techník typických pre podnikanie. Na Slovensku je zatiaľ takýto spôsob filantropie len v zárodkoch. Jeho rozvoj si vyžiada novú generáciu úspešných podnikateľov, ktorí budú hľadať cestu od podnikateľského úspechu k spoločenskej významnosti. Je len otázkou času, kedy sa popri tradičných investoroch do sociálneho podnikania, akými sú štát či eurofondy, vynoria aj noví aktéri.

4. SÚČASNÝ STAV MIMOVLÁDNEHO SEKTORA: TRENDY, PRÍLEŽITOSTI, OHROZENIA

4.1. SÚČASNÝ STAV: ŠTRUKTÚRA, VNÚTORNÁ ORGANIZÁCIA, POČTY, ZAMESTNANOSŤ

Svet MNO je mimoriadne rôznorodý a pestrý. Z organizačného hľadiska je pre tretí sektor charakteristické, že na rozdiel od verejného či podnikateľského sektora je menej hierarchizovaný. Reprezentantmi jednotlivých skupín MNO sú ich platformy, koalície a strešné organizácie. Na prelome prvej a druhej dekády tohto storočia u nás pôsobilo okolo **40 rôznych platforiem, federácií či ad hoc koalícií** združujúcich MNO podľa spoločného záujmu či regionálnej príslušnosti. Skutočnosť, že jednotlivé skupiny MNO a jednotlivé oblasti činnosti MNO sú reprezentované vlastnými platformami či koalíciami, má za následok, že formovanie spoločného názoru na celosektorové otázky si vyžaduje náročnú komunikáciu a koordináciu jednotlivých platforiem.

Infraštruktúru tretieho sektora dopĺňajú štruktúry a organizácie, ktoré poskytujú servis pre MNO (napríklad vzdelávacie a poradenské služby, právne služby, informačný servis). Už dlhší čas vychádza jediné tlačové médium o neziskovom sektore – časopis *Efekt* (www.casopisefekt.sk), ktorý vydáva 1. Slovenské neziskové servisné centrum. (ISNSC). To spravuje aj portál (www.isnsc.sk), ktorý poskytuje informácie o ekonomicko-právnych otázkach neziskového sektora a portál www.rozhodni.sk o 2 % z dane.

V oblasti právneho poradenstva a šírenia právneho vedomia a obhajoby občianskych záujmov pôsobí združenie Občan, demokracia a zodpovednosť (www.oad.sk) i Nadácia Charty 77 (www.charta77.sk). VIA IURIS – centrum pre ochranu práv občana a právnu pomoc z Banskej Bystrice sa venuje verejnej kontrole moci a podieľa sa na odstraňovaní korupcie (www.viaiuris.sk).

V oblasti ochrany prírody, vyváženého regionálneho rozvoja a posilňovania účasti občanov na rozhodovaní pôsobí konzultačno-poradenské združenie Priatelia Zeme – CEPA, ktoré prevádzkuje občiansku stránku o eurofondoch (www.eufondy.org) zameranú na informácie a kontrolu ich účelného a transparentného využívania.

Tabuľka 1

Počet MNO v Slovenskej republike v rokoch 2002 – 2010 podľa právnej formy

Právna forma	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Občianske združenia	20 803	20 575	23 789	23 622	27 906	27 416	29 096	29 772	31 523
Živnostenské spoločenstvá						154	156	158	159
Odborové a zamestnávateľské združenia						995	1368	1932	2012
Združenia s potvrdenou činnosťou						226	224	222	220
Občianske združenia spolu						28 791	30 706	32 084	33 914
Neinvestičné fondy	345	440	513	493	555	552	533	546	557
Neziskové organizácie poskytujúce verejnoprospesné služby	215	397	831	845	1 365	1 514	1 378	1347	1408
Nadácie	553	249	305	276	475	362	386	397	404
Organizácie s medzinárodným prvkom			122	115	152	150	158	155	151
Združenia právnických osôb					952	232	903	929	975
Spolu	21 916	21 661	25 560	25 351	31 405	31 601	34 064	35 458	37 409

Zdroj: Registre a evidencie Ministerstva vnútra SR, <http://portal.lives.sk/registre/start.do>

V oblasti vzdelávania neziskových organizácií pôsobí Centrum vzdelávania neziskových organizácií (www.cvno.sk). Partners for Democratic Change – Slovakia (www.pdcs.sk) poskytuje profesionálne vzdelávacie, konzultačné, mediačné a facilitačné služby.

Informačne bohatý portál www.partnerstva.sk poskytuje informácie o spolupráci verejného, súkromného a neziskového sektora. V oblasti organizovanej filantropie poskytujú informačnú a komunikačnú podporu Fórum donorov (www.donorsforum.sk), Business Leaders Forum (www.blf.sk) a Centrum pre filantropiu n.o. (www.cpf.sk).

Informácie o dianí v občianskom prostredí sprostredkúva internetový občiansky denník Changenet (www.changenet.sk). K informovaniu širokej verejnosti o neziskových organizáciách prispieva aj občianske združenie Voices (www.voices.sk). V rámci projektu *Nápad sa ráta* sa na mediálnom serveri Sme.sk zverejňujú krátke videofilmy o nápadoch, ktoré pomohli skvalitniť život iným.

Kvantitatívne údaje o vývoji počtu MNO podľa právnej formy počas rokov 2002 – 2010 uvádza tabuľka 1.

Rast počtu niektorých druhov MNO v posledných rokoch môže súvisieť aj s možnosťou získať podporu v podobe 2% z dane. Je však dôležité pripomenúť prevažujúce účely, pre ktoré sa občianske združenia usilujú získať takúto podporu: spomedzi vyše 10-tisíc organizácií zaregistrovaných na rok 2011 do Zoznamu prijímateľov 2% dane vyše štyri pätiny tvoria tie, ktoré sa venujú športovým aktivitám, podpore škôl a vzdelávania, ľuďom so zdravotnými problémami, kultúre a rekreácii.

Podľa Centra pre filantropiu v roku 2010 dalo 404 nadácií **dary a granty v hodnote 32,8 milióna eur**, čo bolo o 2,2 milióna viac ako v predchádzajúcom roku. Štyridsaťjeden najväčších grantových nadácií prerozdeleno až 91% celkovej sumy poskytnutej na verejnoprospešné aktivity či ako pomoc v núdzi. Najväčšími grantovými nadáciami na Slovensku sú už niekoľko rokov Nadácia Habitat for Humanity International, Nadácia Pázmány Péter Alapítvány a Nadácia SPP. Nadácie financujú svoju činnosť z 2% asignácie daní fyzických a právnických osôb (14,1 milióna eur), od súkromných spoločností, od individuálnych darcov väčšinou z verejných zbierok, od zahraničných darcov – nadácií, alebo aj dotácií z verejných zdrojov, predovšetkým z Úradu vlády SR; v menšej miere z výnosov získaných vlastnou činnosťou.

Nadácie na Slovensku v roku 2010 vlastnili aktíva v hodnote 66,4 milióna eur. Jednou zo základných nadačných činností je poskytovanie grantov na realizáciu verejnoprospešných účelov. Mnohé nadácie poskytujú granty v podobe otvorených grantových programov, do ktorých sa môže prihlásiť každý, kto spĺňa kritériá podpory. Mierny, ale sústavný rast počtu nadácií od roku 2008 môže súvisieť s tým, že viaceré podnikateľské subjekty si založili vlastnú nadáciu.

Tabuľka 2

Celková poukázaná suma 2 % dane z príjmu pre MNO v SR v rokoch 2002 - 2011

Rok	Suma poukázaná fyzickými osobami	Suma poukázaná právnickými osobami	Celková poukázaná suma PO a FO (v €)	Celková medziročná zmena:
2002	-	-	3 381 863	
2003	-	-	3 221 992	-4,73 %
2004	9 159 000	18 896 000	28 054 604	770,72 %
2005	10 371 000	20 525 000	30 896 237	10,13 %
2006	11 713 000	25 629 000	37 342 140	20,86 %
2007	12 819 000	29 306 000	42 125 093	12,81 %
2008	15 036 000	34 144 000	49 180 451	16,75 %
2009	17 684 000	37 496 000	55 180 237	12,20 %
2010	15 553 000	28 592 000	44 146 478	-20,00 %
2011	16 526 000	25 445 000	41 971 733	-4,93 %

Pozn. V rokoch 2002 - 2003 podiel zaplatenej dane poukazovali iba fyzické osoby vo výške 1%.

Zdroj: Ministerstvo financií SR, 2011.

Dobrou pomôckou na odhad počtu reálne fungujúcich organizácií predstavujúcich vyššie spomínané štyri formy – teda občianske združenia, nadácie, neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby a neinvestičné fondy – môže byť počet organizácií zapísaných v Zozname prijímateľov 2% na rok 2011, kam sa hlási takmer každá aktívna organizácia. K 30. júnu 2011 bolo v tomto Zozname prijímateľov 2% na rok 2011, zverejňovanom v Centrálnom registri Notárskej komory SK, uvedených 10 052 organizácií. Spolu s tými, ktoré sa síce prihlásili, ale nespĺnili predpísané podmienky, ich bolo 10 276. Aktívnych MNO je teda minimálne 30% z celkového počtu 33 892 registrovaných organizácií uvedených štyroch foriem. To približne zodpovedá stavu v ostatných krajinách Vyšehradskej štvorky.

Okrem týchto hlavných právnych foriem MNO na Slovensku pôsobia aj cirkevné organizácie. Ich evidenciu vedie Ministerstvo kultúry SR. K 17. máju 2011 bolo v zozname registrovaných cirkví a náboženských spoločností 18 subjektov; ústredných organizácií (biskupstiev, dištriktov, eparchií) bolo 33; celkový počet organizačných zložiek 18 registrovaných cirkví a náboženských spoločností (farností, cirkevných zborov, cirkevných obcí atď.) dosiahol číslo 2 547; reholí, účelových zariadení a združení bolo spolu 303. Spolu všetkých cirkevných právnických osôb tak bolo 2 883.

Celkový počet všetkých registrovaných organizácií v Slovenskej republike (MNO a cirkevných organizácií) v roku 2011 po prvý raz prekročil hranicu 40-tisíc (konkrétne 40 292), čo dokumentuje ochotu a pripravenosť ľudí združovať sa. Pritom približne 2,5% z tohto počtu, t. j. 1 055 organizácií sa začiatkom roka 2011 nachádzalo v likvidácii.

Neziskový sektor sa postupne presadzuje aj ako zdroj zamestnanosti. Prvé odhady sa urobili pre rok 2002, keď tvoril napríklad 2% zamestnanosti v službách. To predstavovalo takmer 23-tisíc ľudí v prepočte na plný úväzok a takmer 61-tisíc osôb pracujúcich na dohodu; k tomu ešte bolo treba pridať 92-tisíc dobrovoľníkov. V roku 2007 boli tieto počty výrazne vyššie – v prepočte na plný úväzok pracovalo podľa Štatistického úradu SR v neziskovom sektore 35 891 osôb, na dohodu 89 844 a počet dobrovoľníkov dosiahol 286 741. Novšie údaje zatiaľ nie sú k dispozícii.

4.2. PLUSY A MÍNUSY DAŇOVEJ ASIGNÁCIE

Významným parametrom hodnotenia činnosti MNO sú údaje o registrovaných prijímateľoch 1-percentnej, resp. 2-percentnej dane z príjmu fyzických a právnických osôb (tabuľka 2).

Daňová asignácia je v súčasnosti kľúčovým nástrojom decentralizovanej podpory neziskového prostredia z verejných zdrojov na Slovensku a je populárna z hľadiska jej prijímateľov (v roku 2011 sa zaregistrovalo vyše

10-tisíc organizácií a tento počet každoročne rastie), ako aj z hľadiska jej poskytovateľov (podľa neoficiálnych údajov tento mechanizmus využíva vyše 50 % fyzických osôb a vyše 90 % právnických osôb).

Vývoj príjmov plynúcich z 2 % z dane pre občianske združenia a neziskové organizácie zaznamenal od roku 2009 klesajúcu tendenciu, čo súviselo jednak s globálnou ekonomickou a finančnou krízou (rozdiel medzi rokmi 2009 a 2010), jednak so znížením asig novaného percenta z 2 % na 1,5% (rozdiel medzi rokmi 2010 a 2011).

Podobne ako v predchádzajúcich rokoch, aj v roku 2010 najväčší obnos priniesla možnosť poukázať 2 % z daní pre právnické osoby. Z 10 najúspešnejších organizácií nesie 6 nadácií meno zakladateľa (právnickej osoby). Popri Nadácii Pontis sú medzi najväčšími príjemcami predovšetkým nadácie prepojené s významnými korporáciami a neziskové organizácie venujúce sa problematike zdravia, pomoci chorým a boju proti rakovine.

Podľa zistení spoločnosti pre prieskum trhu TNS SK z marca 2010 medzi najviac podporované účely, na ktoré fyzické osoby chceli poukazovať svoje 2%, patrili podpora detí, mládeže a vzdelávania (26,5 %) a ochrana a podpora zdravia (17 %).

Hoci Rada vlády pre mimovládne organizácie v júni 2009 rozhodla, že sa bude postupne znižovať možnosť daňovej asignácie pre právnické osoby, predsa sa koncom roka 2011 mimovládny organizáciám podarilo intenzívnym lobovaním zabrániť tejto negatívnej zmene a dosiahnuť, že **doterajší model asignácie 2 % ostane zachovaný až do roku 2013**. Parlament totiž zareagoval na výzvu kľúčových platforiem neziskových organizácií, ktoré upozornili na kritický ekonomický stav tretieho sektora a odporučili zachovať súčasný právny stav. MNO poukázali na to, že ak by sa naplnil zákonom stanovený mechanizmus o postupnom znižovaní percenta asig novanej dane, neziskové organizácie by v budúcom roku prijali o 6,5 mil. eur menej. Konštatovali tiež, že v nasledujúcom období treba očakávať negatívny vplyv ekonomickej krízy na spoločnosť a s ním spojené nároky na sociálnu sieť: „Mimovládne neziskové organizácie sú v tejto sieti nezastupiteľné práve preto, že svoje služby poskytujú efektívnejšie, s dôrazom na inovatívne prístupy k cieľovým skupinám a pôsobia aj tam, kde nedosahuje štát a samospráva.“ Znížením objemu financií z asig načného mechanizmu by nastal taký výpadok, ktorý by ohrozil existenciu MNO vo verejnom priestore, a tým aj samotnú sociálnu sieť v spoločnosti v čase krízy. Parlament túto výzvu prijal.

4.3. IMIDŽ TRETIEHO SEKTORA V OČIACH VEREJNOSTI

Hoci MNO plnia v spoločnosti mnohoraké funkcie, verejnosť má k tretiemu sektoru ako celku pomerne rezervovaný postoj. Na začiatku 21. storočia

Tabuľka 3

Vývoj dôvery k vybraným spoločenským inštitúciám
(% dôverujúcich : % nedôverujúcich)

	XI. 03	XI. 04	XI. 05	XI. 06	XI. 07	XI. 08	II. 10	XI. 10	IX. 11
Samospráva v obci, meste	56 : 38	56 : 39	54 : 41	58 : 27	55: 39*	60 : 36	-	51 : 43	-
Mimovládne organizácie	42 : 40	-	49 : 39	47 : 38	40 : 43	47 : 41	42 : 45	41 : 47	41 : 47
Národná rada SR	24 : 72	32 : 66	24 : 73	50 : 45	44 : 52	42 : 56	40 : 56	32 : 63	31 : 66
Vláda SR	19 : 79	29 : 69	21 : 77	54 : 42	45 : 51	48 : 50	42 : 54	33 : 62	29 : 67
Politické strany	11 : 83	16 : 80	11 : 84	24 : 69	22 : 72	19 : 78	19 : 76	21 : 72	-

Poznámka: Zliúčené odpovede „úplne a skôr dôverujem“ a „skôr a vôbec nedôverujem“. Zvyšok do 100% tvoria odpovede „neviem“.

* Údaje z augusta 2007; - Údaje nie sú k dispozícii.

Zdroj: Inštitút pre verejné otázky, 2004 – 2007, 2010 – 2011; COPART-KVSBK/IVO, 2008.

ho za dôveryhodný pokladali približne dve pätiny občanov.⁵⁸ V priebehu nastávajúcej dekády sa dôveryhodnosť neziskového sektora v očiach verejnosti po dočasnom zvýšení opäť ustálila na hladine okolo 41%. Zároveň sa mierne rozšíril podiel ľudí nedôverujúcich MNO, ktorý v posledných troch dosahuje o čosi vyššiu hodnotu 45% – 47%.

Ako ukazuje tabuľka 3, postoj verejnosti k tretiemu sektoru je o čosi menej pozitívny ako k lokálnej samospráve, ale výrazne priaznivejší ako k politickým stranám. Dôveryhodnosť vlády a parlamentu je oveľa väčšia ovplyvnená ich aktuálnym politickým zložením a počas uplynulého desaťročia bola spravidla nižšia.

Podľa viacerých výskumov sa priaznivý imidž MNO spája najmä s ich aktivitami v oblasti dobročinnosti, charity, pomoci ľuďom v núdzi či služby bližnému. Naopak negatívne asociácie sa najčastejšie spájajú s obavami či podozrením z nedostatočnej kontroly a netransparentnosti narábania s peniazmi; ako aj z prospechárstva.

Výrazne priaznivejší obraz o MNO sa ponúka pri pohľade na to, ako verejnosť vníma užitočnosť MNO konkrétneho zamerania. Ako ukazujú opakované výskumy, *najvyššiu užitočnosť* (s vyše trojštvrтинovým podielom prevažne priaznivých hodnotení) verejnosť prisudzuje MNO, ktoré poskytujú sociálne služby ľuďom v núdzi a pôsobia v oblasti zdravia.⁵⁹ Za nimi nasledujú MNO zamerané na ochranu a rozvoj životného prostredia; MNO zaoberajúce sa rozvojom obce, mesta či sídliska; MNO zamerané na odhaľovanie prípadov korupcie vo verejnom sektore; zaoberajúce sa problémami žien a presadzovaním ich práv; až po MNO obhajujúce práva občanov voči štátu a súkromným vlastníkom.

V *druhom pásme užitočnosti* (s dvojtretinovým až trojštvrтинovým podielom priaznivých hodnotení) sa nachádzajú MNO vystupujúce proti rasovej, etnickej a názorovej neznášanlivosti; MNO zamerané na kontrolu práce štátnej správy, samospráv a súdov; MNO, ktoré monitorujú financovanie politických strán a verejne kritizujú odhalené problémy; MNO, ktoré aktívne zasahujú svojimi stanoviskami, resp. občianskymi iniciatívami do politického rozhodovania a presadzujú záujmy občanov; až po MNO poskytujúce humanitárnu pomoc a podporujúce demokraciu v iných krajinách.

58 Najpriaznivejšie vnímajú tretí sektor ľudia s vysokoškolským vzdelaním; v mladšom strednom veku; ako aj tvoriví odborní pracovníci.

59 Bútorová, Z.: *Mimovládne organizácie očami verejnosti*. In: Strečanský, B. (ed.): *Kvadratura kruhu alebo otázka spôsobu?...*, 2008; Bútorová, Z.: *Mimovládne organizácie a dobročinnosť vo svetle verejnej mienky*. In: Majchrák, J. – Strečanský, B. – Bútorová, M. (ed.): *Keď ľahostajnosť nie je odpoveď...*, 2004.

A napokon *do tretieho pásma*, s polovičným podielom pozitívnych hodnotení, respondenti umiestnili MNO zamerané na analýzu problémov verejnej politiky a navrhovanie nových, netradičných riešení; ako aj MNO usilujúce sa o sociálne a morálne pozdvihnutie rómskej komunity.

Výskum z roku 2005 venoval osobitnú pozornosť MNO zameraným na tvorbu alternatívnych politík, sociálnych inovácií a obhajobu občianskych záujmov. Ukázal, že väčšina občanov nie je informovaná o pozitívnych výsledkoch úsilia takýchto MNO. Keď sa však respondenti oboznámili s týmito výsledkami, hodnotili ich vysoko priaznivo. Z toho možno usudzovať, že keby mali MNO viac kapacity, prostriedkov a zručností na to, aby vhodne medializovali svoju užitočnú prácu v spoločnosti, zrejme by to ešte väčšmi posilnilo ich imidž vo verejnosti.

Podľa zistení toho istého výskumu poznalo 71% respondentov aspoň jednu MNO. V zozname najviditeľnejších MNO dominovali organizácie, ktoré si dokázali vydoberť robustnú mediálnu prítomnosť a zameriavali sa na tradičnú dobročinnosť, najmä v oblasti zdravia či pomoci deťom. Vysokou viditeľnosťou sa však vyznačovali aj MNO s netradičným zameraním, medzi ktorými v tom čase dominovali organizácie zamerané na ochranu prírody.

V súčasnosti možno hypoteticky predpokladať vyššiu viditeľnosť niektorých watchdogových MNO – napríklad Aliancie Fair-Play či Transparency International, advokačných MNO (VIA IURIS, Sloboda zvierat, Ľudia proti rasizmu, Občan, demokracia a zodpovednosť – ODZ) či think-tankov (IVO či SGI – Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť či INESS – Institute of Economic and Social Studies).

4.4. AKTÍVNA ÚČASŤ V OBČIANSKYCH KAMPANIACH A INICIATÍVACH

Čoraz väčší význam pri mobilizácii občianskeho aktivizmu nadobúda fenomén sociálnych sietí a nových médií (napríklad Facebook). V období rokov 2004 – 2011 sa na webovej stránke internetového občianskeho denníka www.changenet.sk objavilo vyše 200 ukončených kampaní, výziev, petícií, iniciatív, vyhlásení, hromadných pripomienok k návrhom zákonov, ktoré podporili desaťtisíce občanov. Angažujú sa v nich verejne známe osobnosti, predstavitelia mimovládnych organizácií, občianski aktivisti, ale aj odborníci z rôznych oblastí a profesií, členovia samospráv i ďalší politici, a takisto širšej verejnosti neznámi ľudia zainteresovaní na riešení konkrétneho problému. Okrem vyjadrenia postoja, spravidla garantovaného vlastným menom alebo príslušnou organizáciou, sa na internete odohráva aj užitočná verejná diskusia.

Kampane, iniciatívy a spory sa týkajú rozhodovania v otázkach politiky a demokracie, právneho štátu a výkonu spravodlivosti, sociálnych a ekonomických otázok, verejnej správy i samosprávy, postavenia menších a ľudských práv, nacionalistických hrozieb, životného prostredia, ochrany zelene i kultúrneho dedičstva, ale aj médií, kultúry či personálnej politiky verejných inštitúcií. Výzvy nabádajú k reflexii problému a často aj k akcii. Hromadné pripomienky sa usilujú dosiahnuť zmenu pripravovanej legislatívy a zvyčajne majú solídnu expertnú úroveň.

Historickým úspechom bola doposiaľ najväčšia environmentálne orientovaná petičná akcia v histórii Slovenska zameraná proti ťažbe uránu. Tvorcom petície *Stop uránu na Slovensku* – organizáciám Greenpeace, Priatelia Zeme–SPZ a dvom občianskym združeniam, Sosna a Brečtan – sa totiž podarilo zozbierať 113-tisíc podpisov, čím prekročili hranicu potrebnú na to, aby sa ňou zaoberal parlament. Koncom marca 2010 sa požiadavky petície premietli do konkrétnej legislatívnej úpravy, vďaka ktorej majú vyššie územné celky, samosprávy i občania viac informácií aj kompetencií brániť sa proti plánom ťažobných firiem.

Táto iniciatíva bola učebnicovým príkladom efektívnej súčinnosti viacerých faktorov, medzi ktoré patrí: „silná téma“; kvalifikovaná odborná príprava; systematické úsilie; znalosť právnych a administratívnych predpisov; schopnosť nájsť spojencov a ponúknuť im zmysluplné benefity; atraktívna kampaň; internacionalizácia sporu, poukázanie na globálne súvislosti; intenzívna spolupráca s médiami.

4.5. PRÍNOS DOBROVOĽNÍCTVA

Významnú informáciu o meniacej sa miere zapojenia občanov do verejných aktivít priniesol reprezentatívny výskum *Dobrovoľníctvo na Slovensku – výskumné reflexie*, ktorý v roku 2011 realizovalo Centrum dobrovoľníctva s ďalšími centrami a univerzitami.⁶⁰ Podľa neho vo formálnom dobrovoľníctve pôsobí 27,5% občanov vo veku nad 15 rokov, ktorí vykonávajú dobrovoľnícke aktivity organizovaným spôsobom, pre konkrétnu organizáciu. Neformálne dobrovoľnícke aktivity vykonávalo 47,1% občanov, ktorí sa angažujú pre iných ľudí mimo príbuzenských vzťahov, nie však na pôde konkrétnych organizácií.

V súčasnosti je najväčšou oblasťou pôsobenia dobrovoľníkov a dobrovoľníčok sféra sociálnej pomoci (23 %). Na druhom mieste je oblasť

⁶⁰Brozmanová Gregorová, A. – Matulayová, T. – Mračková, A. – Vavrínčiková, L. – Vlašičová, J.: *Dobrovoľníctvo na Slovensku – výskumné reflexie*. Centrum dobrovoľníctva, Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela Banská Bystrica, C.A.R.D.O., Prešovské dobrovoľnícke centrum Prešovská univerzita 2011.

životného prostredia (15 %), na treťom sféra umenia a kultúry (12 %). Iba o čosi menej dobrovoľníkov a dobrovoľníčok pôsobí v oblasti športu (11 %), náboženských a cirkevných aktivít (10 %) a v detských a mládežníckych organizáciách (10 %). Na ďalších priečkach sa umiestnila podpora dobročinnosti, darcovstva a dobrovoľníctva (9 %), vzdelávanie a výskum (7 %), prevencia a pomoc pri humanitárnych a prírodných katastrofách (6 %); zdravie (5 %); profesijné organizácie, komory, zväzy a odbory (4,5 %); rozvoj komunity a bývania (4,5 %); politika (4 %) a obhajoba záujmov (3 %).

Porovnanie s výsledkami predchádzajúceho výskumu IVO⁶¹ ukazuje, že stúplo dobrovoľníctvo v sociálnej a environmentálnej sfére, ako aj v oblasti kultúry. Narastá celková verejná podpora dobročinnosti, darcovstva a dobrovoľníctva, k čomu mohli prispieť aj kampane v prospech dobrovoľníctva a darcovstva. Zrejmý je aj rozvoj manažovaného dobrovoľníctva najmä v zariadeniach sociálnych služieb zriadených mimovládnyimi neziskovými organizáciami.

Medzinárodná spolupráca a trendy v iných krajinách ovplyvňujú aj rozvoj dobrovoľníctva na Slovensku. Čoraz väčšie úspechy zaznamenáva zapájanie firiem a ich zamestnancov do firemného dobrovoľníctva – od priameho zapájania sa zamestnancov do verejnoprospešných aktivít, cez možnosť identifikovať projekty hodné podpory od svojho zamestnávateľa, až po tzv. zamestnanecké programy určené pre verejnoprospešné aktivity, na ktorých sa podieľajú zamestnanci.

Jednu z rozsiahlych iniciatív v oblasti podpory firemného dobrovoľníctva predstavuje skupina Engage, ktorá združuje spoločnosti so záujmom rozvíjať tento typ verejnoprospešného angažovania sa v komunitách. Nadácia Pontis sa podieľa na príprave víkendového podujatia *Naše Mesto*, do ktorého sa od r. 2007 zapojilo 60 firiem a viac ako 5 000 dobrovoľníkov. Odpracovali spolu 18 589 hodín, čo je 10 rokov práce jedného človeka. V roku 2011 prebiehali aktivity v Bratislave, Košiciach, Galante a Žiline. Zamestnanci firiem, ale aj široká verejnosť sa do nich zapojili darovaním svojho času a práce.

V roku 2010 rozbehla Nadácia Pontis v spolupráci so skupinou Engage program *Hlavy pomáhajú*, určený pre náročnejší typ dobrovoľnej pomoci firiem v prospech neziskových organizácií, ktorý je zameraný na poradenstvo a prenos know-how. Zamestnanci zapojených firiem odovzdávajú svoje znalosti, skúsenosti a zručnosti z biznisu vybraným neziskovým organizáciám.

61 Bútorová, Z.: *Mimovládne organizácie a dobročinnosť vo svetle verejnej mienky...*, 2004.

4.6. NOVÉ FORMY DARCOVSTVA A FUNDRAISINGU

Na Slovensku sa tradícia vzájomnej pomoci rozvíja oddávna, a to najmä v kruhu príbuzných, susedov a priateľov. Rôzne prieskumy potvrdzujú, že viac ako polovica obyvateľov v priebehu roka niekomu pomôže – či už materiálne alebo finančne. Filantropii, darcovstvu a pomoci druhým ľuďom sa venuje mnoho organizácií a jednotlivcov.⁶²

Dôležité miesto v oblasti vzdelávania, sieťovania, infraštruktúry a prenosu know-how v oblasti fundraisingu zaujíma Slovenské centrum fundraising, ktoré vzniklo v roku 2009 z iniciatívy expertov z organizácií PANET, PDCS, Greenpeace Slovensko, WellGiving a Centrum pre filantropiu. Spolupracuje s partnerskými organizáciami v zahraničí (České centrum fundraising, Polskie Stowarzyszenie Fundraisingu, Resource Alliance a ďalšie). V roku 2010 sa stalo pozorovateľom v Európskej fundraisingovej asociácii. Každoročne organizuje Slovensko-českú konferenciu o fundraisingu a prepája fundraisorov neziskových organizácií v Klube profesionálnych fundraiserov.

4.6.1. VZNIK KOALÍCIE NA PODPORU INDIVIDUÁLNEHO DARCOVSTVA

Dlhodobým problémom slovenského neziskového sektora je finančná udržateľnosť. Štátne zdroje (napríklad v podobe dotácií) majú v sebe zabudovanú určitú problematickosť, a to tak z hľadiska ich predvídateľnosti, ako aj byrokratickosti pri ich získavaní. Mimovládny organizáciám potom už ostávajú iba firemné financie, ktoré vo svojej verejnoprospešnej činnosti sledujú aj korporátny záujem, a zahraničné zdroje. Niektoré z nich sú však na ústupe; iné, najmä európske, ktoré sú spravované administratívnymi orgánmi SR, sú zaťažené nevýhodnými podmienkami poskytovania a byrokratickými prekážkami. Súkromné finančné zdroje z domácich nadácií nestačia pokrývať potreby čoraz rozvinutejšieho tretieho sektora. Preto sa pozornosť celkom prirodzene obracia na ďalšie formy a možnosti financovania.

62 Ďalšie informácie o projektoch v tejto oblasti možno nájsť napríklad na stránkach týchto organizácií: Centrum pre filantropiu n.o. (www.cpf.sk); 1. slovenské neziskové servisné centrum (www.1snsc.sk); Komunitná nadácia ratislava (www.knb.sk); Slovenská katolícka charita (www.charita.sk); Komunitná nadácia Banská Bystrica (www.knzm.sk); Nadácia pre deti Slovenska (www.nds.sk); Dobrý anjel (www.dobryanjel.sk); Nadácia Pontis (www.nadaciapontis.sk); Nadácia Socia (www.socia.sk); Nadácia Ekopolis (www.ekopolis.sk); Nadácia Orange (www.nadaciaorange.sk); Nadácia Tatra banky (www.nadaciatatrabanky.sk); Nadácia SPP (www.nadaciaspp.sk); Dakujeme.sk (www.dakujeme.sk); Donorské fórum (www.donorsforum.sk); Karpatská nadácia (www.karpatskanadacia.sk); Človek v ohrození o.z. (www.clovekvhrozeni.sk); Dobrovolnictvo.sk (www.dobrovolnictvo.sk), portál Ľudia ľuďom (www.ludialudom.sk).

Individuálne darcovstvo predstavuje azda najčistejšiu formu podpory MNO verejnosťou. Ľudia si vyberú organizáciu blízku svojim hodnotám a prispievajú na jej činnosť. Dnes už na Slovensku pôsobia organizácie, ktorých rozpočet sa čoraz väčšími naplňa vďaka darom od individuálnych podporovateľov a množstvo príspevkov pre neziskové organizácie od jednotlivcov v posledných rokoch vzrástlo.⁶³

Napriek určitému rozvoju v poslednom období však individuálne darcovstvo na Slovensku, v porovnaní napríklad s Českou republikou, stále zostáva tak v zameraní, ako aj v kvantite. Príčinou, a zároveň dôsledkom tohto stavu je aj to, že takáto forma fundraisingu často nemá primerané miesto vo finančných stratégiách MNO. Náklady na získanie grantov sú ešte stále nižšie ako náklady na realizáciu fundraisingu od jednotlivcov. Ten je však pre efektívne pôsobenie týchto organizácií kľúčový, pretože vytvára základný rámec legitimacy ich úsilia vo verejnosti. Do organizácií už dnes prichádzajú peniaze zo zbierok, ad hoc darov, direct mailových výziev či z asignácie 2% zo zaplatenej dane – ide však o jednorazové, zväčša anonymné príspevky. Iba malé percento z existujúcich individuálnych darov pochádza z pravidelných platieb. Je to aj preto, že na Slovensku po dlhý čas neexistovali primerané nástroje na uskutočňovanie moderných pravidelných platieb, ktoré sa bežne používajú vo väčšine krajín EÚ či inde vo svete. Aj tých zopár noviniek, akými sú napríklad darcovské SMS, umožňuje iba anonymnú jednorazovú podporu s pevne stanovenou výškou daru. Pritom MNO v ostatných krajinách Vyšehradskej štvorky už niekoľko rokov využívajú výhody platobného nástroja, akým je tzv. direct debit čiže dar v podobe inkasa z účtu darcu v prospech príjemcu. Darcovi stačí vyplniť jednoduchý formulár, ktorý odovzdá alebo pošle mimovládnej organizácii, a tá už s bankou zariadi pravidelnú platbu bez toho, aby nový prispievateľ musel podniknúť ďalšie kroky.

Jediným spôsobom, ako pravidelne prispievať na prácu niektorej z domácich MNO, je dnes zadávanie trvalého príkazu darcom v banke či cez internet banking. Taktiež jediným spôsobom, ako získať pravidelného darcu,

63 Vynikajúcou darcovskou iniciatívou je projekt *Dobry anjel*. Ide o finančnú pomoc rodinám s deťmi, kde otec, matka alebo niektoré z detí trpí rakovinou či inou zákerou chorobou, ktorá dostala rodinu do finančnej núdze. Od začiatku činnosti v septembri 2006 do konca roku 2010 sa vyzbieralo spolu vyše 9 mil. eur, pričom počet prispievateľov presiahol 85-tis. ľudí. Iniciatívu založili podnikatelia Andrej Kiska a Igor Brossmann, ktorí mali osobnú skúsenosť s rakovinou. Do zbierky prispeli nielen vlastnými financiami, ale aj invenciou a manažérskym know-how a naplnlo sa do nej vložili aj po ľudskej stránke. Peňažné dary prijaté v jednom mesiaci sa v plnej výške a rovným dielom doručujú chorým už v prvý pracovný deň nasledujúceho mesiaca. Na internetovej stránke môže každý darca vidieť adresy a oboznámiť sa so životnými príbehmi ľudí, ktorým systém doručuje jeho príspevky. Ľudia v núdzi sa môžu sami prihlásiť u spolupracujúcich zdravotníkov, ktorých počet koncom roku 2010 dosiahol 1 130 osôb.

je presvedčiť ho, aby sám vyplnil formulár a buď osobne, alebo cez internet banking ho komplikovane zadal na spracovanie. Pritom podľa prieskumu verejnej mienky, uskutočneného pre Fórum donorov v roku 2007, sa až 23% darcov rozhoduje venovať dar podľa toho, do akej miery je spôsob darovania dostupný a jednoduchý.

Na podnet Centra pre filantropiu bola preto v apríli 2011 založená Koalícia (MNO) na podporu individuálneho darcovstva, inšpirovaná podobnými projektmi v zahraničí.⁶⁴ Jej poslaním je napomáhať rozvoju priaznivých podmienok na individuálne darcovstvo, presadzovať spoločné záujmy členov a odstraňovať prekážky komplikujúce proces darcovstva, vytvárať platformu na vzájomnú spoluprácu a výmenu skúseností na poli fundraisingu od jednotlivcov. Mimovládne organizácie združené v koalícii chcú dosiahnuť sprístupnenie nástrojov, ktoré by uľahčili pravidelné darovanie. Sú nimi najmä direct debit, pravidelné platby platobnými kartami a darovanie prostredníctvom pravidelných mobilných platieb.

Členovia Koalície majú taktiež záujem na zavedení charitatívnej poštovej tarify, ktorá by uľahčila a zlacnila komunikáciu medzi darcom a obdarovanou organizáciou a zlepšila tak proces informovania o aktivitách podporovanej MNO. Koalícia komunikuje s relevantnými partnermi z podnikateľského prostredia i verejného sektora – s bankami, mobilnými operátormi či prevádzkovateľmi poštových služieb a ďalšími.

V budúcnosti má Koalícia ambíciu venovať sa aj ďalším témam súvisiacim s fundraisingom od individuálnych darcov, ako je napríklad vytvorenie kódexu férového fundraisingu a značky kvality, ktorá by s ním súvisela, či zníženie bankových poplatkov pre MNO.

4.6.2. DARCOVSKÉ PORTÁLY

Jedným z príkladov úsilia slovenských MNO či jednotlivcov na poli fundraisingu sú aj viaceré on-line darcovské stránky, ktoré prezentujú zaujímavé projekty na internete a pokúšajú sa nimi osloviť darcov. Ich spoločnou črtou je, že nereprezentujú len jednu organizáciu či príjemcu, ale vytvárajú priestor pre mnohých rôznych príjemcov, z ktorých si darcovia môžu vybrať a priamo ich aj podporiť.

Portál dakujeme.sme.sk prevádzkuje združenie WellGiving už niekoľko rokov a zameriava sa hlavne na pomoc jednotlivcom v núdzi, ale je otvorený aj iným prijímateľom. V roku 2010 bola cez tento portál poskytnutá

⁶⁴ Zakladajúcimi členmi Koalície je dvanásť MNO: Asociácia komunitných nadácií SR, Centrum pre filantropiu n.o., Človek v ohrození, eRko – Združenie kresťanských spoločenstiev detí, Greenpeace, Nadácia pre deti Slovenska, Slovenská katolícka charita, Nadácia Integra, Slovenské centrum fundraisingu, Slovenský výbor pre UNICEF, Slovenský register placentárnych krvotvorných buniek, WellGiving o.z.

podpora 117 príjemcom. V poslednom období sa rozvíja v spolupráci s portálom sme.sk.

Ďalším funkčným príkladom je stránka dobrakrajina.sk, ktorú prevádzkuje Nadácia Pontis. Profiluje sa ako darcovská sociálna sieť, ktorá prispieva k pozitívnym zmenám a vyzýva darcov, aby „pomohli zmeniť túto krajinu“.⁶⁵ Má charakter permanentnej verejnej zbierky. Prostredníctvom projektu Dobrá krajina od septembra 2009 do júna 2011 takmer 1 700 darcov podporilo 72 projektov ponúknutých rôznymi mimovládnyimi organizáciami v celkovej sume takmer 100-tis. eur.

V roku 2010 začal svoju činnosť aj portál ľudialudom.sk, ktorý prevádzkuje 4People n.o. ako spoločný projekt spoločnosti SK-NIC, s.r.o. a Centra pre filantropiu. Jeho špecifikom je, že orientáciu darcom uľahčujú certifikáty vydávané overovateľmi, ktorí svojím menom overujú skutočnosť prijímateľa a jeho potrebu. Ďalším špecifikom je jeho univerzálnosť a tematická otvorenosť. Portál Ľudia ľudom chce „vytvoriť priestor na pomoc všetkým. Niektorí chcú pomáhať ľuďom, ktorí trpia a boria sa s nezavinenými problémami. Iní zasa chcú podať pomocnú ruku hlavne tým, ktorí by svoje úsilie byť lepší, vzdelanejší a zručnejší nemohli bez našej podpory nikdy uskutočniť,“ píše sa na jeho webstránke.⁶⁶

4.7. MNO V OBLASTI OBČIANSKEJ ADVOKÁCIE, KONTROLY MOCI A OVPLYVNŔOVANIA VEREJNÝCH POLITÍK

Aktivity MNO v týchto oblastiach predstavujú približne jedno percento z celkového neziskového prostredia (z hľadiska príjmov, zamestnanosti a pod.) a realizuje ich 150 až 200 MNO. Z hľadiska vplyvu na verejný život sú to však nezanedbateľní aktéri. Počas uplynulých rokov pomohli Slovensku v demokratizácii, v presadzovaní ľudských práv, v proreformnom smerovaní, v zlepšenom spravovaní spoločnosti, ako aj v zavádzaní viacerých sociálnych inovácií.

Vstupom do EÚ sa formálne zotrelí rozdiely medzi novými a starými členskými krajinami EÚ v oblasti demokratického spravovania i dodržiavania ľudských práv. V skutočnosti však problémy v oboch oblastiach ostali a v niektorých ohľadoch sa dokonca prehĺbili (napríklad v oblasti korupcie). Hoci demokratické a ľudskoprávne deficity sú dlhodobejším problémom, voči ktorému nie sú imúnne ani etablované demokracie, situácia v nových krajinách EÚ vrátane Slovenska je ešte vážnejšia. Miera sociálneho kapitálu je tu výrazne nižšia; schopnosť štátov efektívne odstraňovať tieto deficity

65 <http://www.dobrakrajina.sk/>

66 <http://www.ludialudom.sk/InfoStranky/Filantropia.aspx>

je obmedzenejšia, verejnosť je menej citlivá, a preto nevyvíja dostatočný tlak na politickú sféru.

Osobitnú pozornosť si zaslúžia mimovládne organizácie, ktoré sa zameriavajú boj proti diskriminácii, na dohľad nad dodržiavaním práv tradičných i nových menšín, na presadzovanie rodovej rovnosti

Dôležitú rolu plnia ďalej mimovládne analytické centrá či think-tanky venujúce sa kriticko-analytickej reflexii sociálnych a politických procesov či vzťahov; analýze a tvorbe verejných politík, ako aj problematike dobrého spravovania spoločnosti. Zlepšujú konkurenčné prostredie v oblasti tvorby ideí a verejných politík; prichádzajú s ideami, konceptmi, návrhmi na stratégie, z ktorých si politici môžu vyberať. Výsledkom teda býva väčšia produkcia kvalitnejších ideí a projektov.

Podobne sú pre spoločnosť prínosné watchdogové aktivity zamerané na kontrolu efektivity vynakladania verejných zdrojov a výkonu verejnej správy. Ich ekonomický prínos spočíva predovšetkým vo vytváraní tlaku na odstraňovanie neefektívnosti či priamo korupčných praktík v systémoch verejného financovania.

Napriek svojej nespornej spoločenskej užitočnosti dnes MNO, ktoré sa zaoberajú verejnou kontrolou práce politikov, obhajobou práv jednotlivcov a skupín a kriticko-analytickou reflexiou stavu spoločnosti zápasia o to, aby sa udržali ako dobre fungujúce a silné inštitúcie. Trpia nedostatkom zdrojov, nižším dopytom štátnej či súkromnej sféry po ich produktoch. Nie je pre ne jednoduché uplatniť sa aj po komerčnej stránke. Niektoré z nich pristupujú opatrne k možnosti čerpať štátnu podporu či dotácie; o verejné zdroje sa uchádzajú v menšej miere než napríklad MNO poskytujúce rôzne služby. Témy, ktoré riešia, sú neraz nepopulárne – napríklad keď ide o analýzy a návrhy na verejné politiky pre rôzne problémy rómskych komunit, alebo dokonca aj o obyčajné vzdelávanie o ľudských právach. Nie sú však veľmi atraktívne ani pre donorov či darcov. Korporátna sféra takisto býva voči ich zameraniu zdržanlivá; podpora projektov, ktoré majú v sebe zabudovaný potenciálny konflikt s establišmentom, je tradične menej rozšírená než podpora charitatívnych, sociálnych, kultúrnych či športových projektov, resp. iných nekonfliktných tém. Navyše, v situácii ekonomickej a finančnej krízy sa môže motivácia korporátnej sféry ešte väčšmi oslabiť.

4.8. TVORBA A ŠÍRENIE SOCIÁLNYCH INOVÁCIÍ

Napriek nevelmi priaznivým vonkajším podmienkam tretí sektor na Slovensku prichádza s mnohými sociálnymi inováciami, ktoré reagujú na aktuálne problémy spoločnosti. Tento inovačný priestor nie je riadený; procesy, ktoré v ňom prebiehajú, vychádzajú spontánne zdola, z iniciatívy osôb a organizácií. Mnohé sociálne inovácie sa zrodili v treťom sektore práve

preto, lebo MNO majú omnoho bezprostrednejší kontakt s ľuďmi než inštitucionalizované prostredie verejnej správy, a preto vedia lepšie identifikovať potreby ľudí a vhodný spôsob ich uspokojenia.

Významnou funkciou MNO je testovanie či pilotné overovanie inovácií v sociálnej oblasti. MNO, ktoré spontánne vznikajú v rôznych prostrediach, predstavujú pre štát akési „sondy“ v reálnych podmienkach, ktoré overujú niektoré postupy a získavajú včasnú spätnú väzbu.

Za ostatných dvadsať rokov sa na Slovensku vďaka MNO zaviedlo a rozšírilo niekoľko sociálnych inovácií. Spomeňme aspoň niektoré.

V oblasti komunitného rozvoja sa od polovice deväťdesiatych rokov rozvíja model *komunitných nadácií*, ktorý etablovala Komunitná nadácia Zdravé mesto Banská Bystrica v roku 1994. Dnes pôsobí na Slovensku deväť komunitných nadácií, ktoré sú združené v Asociácii komunitných nadácií Slovenska. Svojou činnosťou zasahujú približne štvrtinu obyvateľov Slovenska. Sú to grantové nadácie pôsobiace na konkrétnom území zamerané na podporu zvyšovania kvality života obyvateľov tejto komunity – podľa toho, čo samotní obyvatelia považujú za kvalitu života a zo zdrojov, ktoré sami občania poskytujú v prospech tohto cieľa.⁶⁷ K ich rozbehu prispeli zahraničné programy, dnes však závisia len od podpory pochádzajúcej zo svojich komunit.

Iný typ sociálnej inovácie predstavujú *materské centrá*. Prvé z nich vzniklo v roku 1996 ako iniciatíva matiek v Poprade a Košiciach a inšpirovalo sa príkladmi z Čiech a Nemecka. Jeho zakladateľky vybudovali jedinečný model, ktorý sa od roku 2001 geometrickým radom rozširoval. V súčasnosti na Slovensku existuje vyše 80 materských centier, ktorých cieľom je vytvárať priestor pre sebarealizáciu matiek, zvyšovať spoločenské uznanie materstva a podporovať v spoločnosti prostredie priateľské voči matkám s deťmi. Materské centrá sú MNO na miestnej úrovni, podporované z miestnych zdrojov, s demokratickým rozhodovaním, s vysokým podielom dobrovoľníckej práce a s aktivitami v prospech matiek a rodín.

Ďalším typom sociálnej inovácie sú *nízkoprahové centrá* či *programy pre mládež*. Tento koncept rozvíja od roku 2003 Nadácia Intenda, ktorá spočiatku podporovala nízkoprahové zariadenia pre deti a mladých ľudí v ťažkej životnej situácii alebo v ohrození, a od roku 2009 v tom pokračuje v programe pod názvom *Ďalej znižujeme prahy*. Koncept nízkoprahovosti je známy aj v zahraničí v podobe *streetwork*. Dnes je však nízkoprahový prístup súčasťou politiky sociálnej inklúzie na úrovni miestnych samospráv hlavne v mestách, ako aj súčasťou politiky štátu nielen voči mládeži, ale aj iným cieľovým skupinám.⁶⁸

67 http://wings-community-foundation-report.com/gsr_2010/gsr_home/home.cfm. Na Slovensku pôsobia v Bratislave, Pezinku, Trenčíne, Nitre, Banskej Bystrici, v regióne Liptov, v Sabinove, Bardejove a Prešove.

68 www.nizkoprahy.sk, www.intenda.sk

Za významnú sociálnu inováciu možno považovať aj vznikajúcu *sieť dobrovoľníckych centier*. Hoci je ich zatiaľ len zopár (v Banskej Bystrici, Prešove a Košiciach), bolo by žiaduce rozšíriť ich do väčšieho počtu miest, aby mohli vytvárať priestor pre uplatnenie dobrovoľníkov.⁶⁹

Ľný typ sociálnej inovácie sú *rómske komunitné centrá*. Ich model sa rozvíja od 90. rokov. Dnes ich je vyše 45, pôsobia v lokalitách s rómskym obyvateľstvom a vytvárajú priestor pre sociálnu nízko-prahovú prácu. Rozvoju týchto centier výrazne pomohla Nadácia občianskej spoločnosti. V súčasnosti sa o koncept komunitného centra opiera aj štát i samospráva a je považovaný za relevantný model v rómskych komunitách. Spoločnosť komunitných centier združuje pracovníkov týchto centier a poskytuje im podporu.⁷⁰

Významnou inováciou v oblasti sociálnej inklúzie sú aj aktivity *ETP Slovensko* v oblasti rozvoja mikropôžičiek, sporiacich programov a mentor-ských programov orientovaných na aktívnych jednotlivcov v rómskych komunitách, ktoré sa realizujú už od konca deväťdesiatych rokov a prinášajú prvé výsledky.⁷¹

Tieto programy čakajú na **masívnejšie rozšírenie** (scaling-up). Z množstva sociálnych inovácií totiž nie všetky prejdú testom „reality“. Jedny sa ľahko zakorenia a rozšíria bez toho, aby im bolo treba potrebné výrazne externe a dlhodobo pomáhať. Iné potrebujú dlhobehjšiu podporu. Ďalšie si zase vyžadujú masívnejšiu podporu, ak prostredie, v ktorom pôsobia, má obmedzený potenciál. Verejný sektor síce má možnosti osvojiť si inovácie, nie vždy sa to však podarí. Niekedy to zabrzdí nízka motivácia či nepochopenie riadiacich pracovníkov alebo rigidnosť riadiacich postupov; na druhej strane však môže byť bariérou aj jedinečnosť tvorcov a lídrov sociálnej inovácie, ktorá je neprenosná, takže fungujúci model sa v inom prostredí nemusí rozvinúť.

4.9. OBČIANSKA PARTICIPÁCIA V POHYBE

V uplynulom období sa v odborných kruhoch diskutovalo aj o tom, do akej miery zasiahol Slovensko všeobecne konštatovaný trend oslabenej občianskej participácie v postkomunistických krajinách, ktorý sa spravidla najvýraznejšie premieta do klesajúcej volebnej účasti. Výskumné zistenia prezentované v citovanej kolektívnej monografii *Občianstvo, participácia*

69 www.dobrovolnictvo.sk

70 Spoločnosť komunitných centier je občianskym združením pracovníkov, ktorí v rokoch 2003 – 2008 spoločne pracovali na programoch, implementovaných priamo v približne 45 rómskych komunitách v rôznych oblastiach – najmä vo sfére kultúry, starostlivosti o zdravie či práva (www.spolocnostkc.sk).

71 www.etp.sk

a deliberácia na Slovensku: teória a realita vydané v roku 2011, ako aj poznatky obsiahnuté v *Štúdii trendov vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku* uvádzanej na začiatku tohto textu naznačujú, že paušálne generalizácie neobstoja.

Na jednej strane komparatívne dáta z reprezentatívnych sociologických výskumov dokumentovali, že v tomto období rokov 1994 až 2008 sa okruh aktívnych občanov zapájajúcich sa do spravovania vecí verejných nerozšíril, ale skôr zúžil.⁷² To znamená, že občania čoraz väčšími prenechávali zodpovednosť za celkové pomery v spoločnosti iba na politikov, predstaviteľov štátnej správy či biznisu, že v menšej miere uplatňovali svoju kontrolnú funkciu, menej artikulovali svoje záujmy a presadzovali svoje požiadavky. Tento nepriaznivý trend bol vyvolaný viacerými okolnosťami.

Po prvé: pravdepodobne je to dôsledok mentálneho posunu pod vplyvom nástupu trhovej ekonomiky – silnejúceho individualizmu a zníženého záujmu o problémy tých druhých. Zaujatosť osobným zápasom o spoločenské uplatnenie či o využitie možností, aké dnešné pomery ponúkajú, sa môže spájať buď s konzumerizmom tých relatívne zabezpečených, alebo so sústredením energie na zvládnutie každodenných nárokov materiálnej existencie u ľudí zápasiacich s chudobou či pociťujúcich sociálne zneistenie.

Po druhé: pokles občianskej participácie môže byť spôsobený utlmujúcim účinkom zabúdania. Od pádu komunizmu už prešlo vyše dvadsať rokov a od porážky autoritárskeho štýlu vládnutia Vladimíra Mečiara takisto uplynulo viac ako desaťročie. Navyše, po vstupe Slovenska do Európskej únie a do NATO akoby sa medzi časťou demokraticky a prozápadne orientovaných občanov rozšíril pocit úľavy, že „sme za vodou“, a preto sa netreba obávať zásadného ohrozenia demokracie.

Po tretie: oslabenie potenciálu občianskej participácie je zrejme aj dôsledkom zníženia vzájomnej dôvery v spoločnosti, ktoré sa prejavuje poklesom ochoty k reciprocite tvoriacej základ združovania občanov v záujme riešenia spoločných problémov.

Po štvrté: ľudí môže od participácie odrádzať aj to, že si uvedomujú, aké veľké úsilie treba na zmenu pomerov vynaložiť a ako zriedka býva táto snaha korunovaná úspechom. O tom by vedeli veľa rozprávať napríklad organizátori tých najrozmanitejších kolektívnych protestov, kampaní, výziev či hromadných pripomienok.

A napokon po piate: ochabnutie záujmu o participáciu môže byť aj nezamýšľaným efektom otvárania sa slovenskej spoločnosti voči svetu. Ambiciózni a sebavedomí ľudia, najmä tí mladí, majú dnes na výber: pustiť sa do zápasu o zlepšenie pomerov na Slovensku, alebo siahnuť po inej životnej

72 Bútorová, Z. – Gyárfášová, O.: Slovensko na prahu tretej dekády slobody: kontúry participačného paradoxu..., 2011.

alternatíve – napríklad po študentskej či pracovnej kariére v zahraničí. Hoci sú dnes tieto rozhodnutia menej osudové ako v čase, keď odchod do zahraničia znamenal emigráciu, predsa sa nedajú podceňovať ich krátkodobé následky: okrem úniku mozgov spôsobujú aj zužovanie okruhu ľudí, ktorí sa môžu vložiť do zápasu o zlepšovanie kvality života na Slovensku.

Súhrn všetkých týchto okolností vytvára podhubie, z ktorého vyrastá znížená kapacita angažovať sa vo verejnom živote. Keďže tieto okolnosti budú pravdepodobne pôsobiť aj v blízkej budúcnosti, nemožno sa spoliehať na automatické zvrátenie tohto nepriaznivého trendu iba pod vplyvom času či generačnej výmeny.⁷³

Vývoj po roku 2008 však ukázal, že **trend poklesu občianskej participácie nie je nezvratný** a hladina občianskeho aktivizmu je situačne podmienená. Napríklad pokiaľ ide o volebné správanie, v spoločnosti existuje nemalý reaktívny potenciál. Ako nedávny príklad možno uviesť mobilizáciu občanov pred parlamentnými voľbami 2010. Prostredníctvom internetu sa vynorilo viacero spontánnych iniciatív, ktoré vyzývali najmä mladých ľudí, aby uplatnili svoj voličský hlas. Výsledkom bolo zvýšenie volebnej účasti v roku 2010 oproti roku 2006.

Pravda, občiansku participáciu nemožno zužovať iba na volebnú účasť. Pri jemnejšom pohľade možno rozlíšiť viaceré jej typy, z ktorých každý je sýtený viacerými konkrétnymi aktivitami: a) politické aktivity na báze individuálnej iniciatívy, napríklad kandidovanie vo voľbách; b) protestné aktivity (demonštrácie, štrajky, bojkoty, mítingy); c) pridanie sa k masovým občianskym aktivitám (napríklad charitatívne zbierky, petície); d) zapájanie sa do verejnej diskusie a do riešenia spoločenských problémov.⁷⁴ Navyše treba brať do úvahy aj rozmanité sféry spoločenského života, v ktorých sa občianska participácia prejavuje.

Posledné mesiace roku 2011 priniesli rozsiahlu mobilizáciu niektorých profesiových združení a organizácií, ktoré si na obhajobu svojich práv a požiadaviek zvolili verejné protesty a štrajky (lekári, učitelia). Ako iný typ verejných protestov so silným mobilizačným potenciálom sa začiatkom roku 2012 vynorili protestné mítingy najmä mladšej generácie v reakcii na zverejnenie tzv. spisu Gorila, ktorý mal svedčiť o korupcii a kupovaní politického vplyvu zo strany podnikateľských skupín. Kauza prebudila občiansku energiu volajúcu po očiste verejného života.

Expertný tím, ktorý sa ešte pred týmito udalosťami venoval téme participácie v citovanej *Štúdií trendov vývoja občianskej spoločnosti na Slo-*

73 Bútorová, Z.: *Verejná mienka: zdroj pohybu, sila zotrvačnosti*. In: Bútorá, M. – Mesežnikov, G. – Kollár, M. – Bútorová, Z. (ed.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2010.

74 Bútorová Z.- Gyárfášová, O.: *Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti*. In: *Sociológia*, 2010, 42 (5), s. 447-491.

vensku uviedol niektoré oblasti, kde občiansky aktivizmus v nedávnom období zaznamenal vzostup. Uvedme heslovite sedem z nich:

1. Zvýšila sa participácia občanov v oblasti komunitného rozvoja, rozvíjajú sa rozličné formy mestského aktivizmu.
2. Príslušníci rozličných profesií či ich združenia sa zároveň začali väčšmi angažovať aj v prospech verejného záujmu.⁷⁵
3. Napriek znevýhodňujúcim vonkajším podmienkam sa rozvíjajú aktivity MVO v sociálnej oblasti, zamerané na starostlivosť o seniorov, chorých či dlhodobo chorých, na prevádzkovanie hospicov a krízových centier či na „plátanie“ iných dier, ktoré štát nezvláda a pre podnikateľov nie sú dost' atraktívne.
4. Rozvíja sa formálne a neformálne dobrovoľníctvo, najintenzívnejšie v sociálnej a environmentálnej sfére, ako aj v oblasti kultúry.
5. Narastá verejná podpora dobročinnosti, darcovstva a dobrovoľníctva.
6. Zefektívnilo sa využívanie inštitútu verejnej pripomienky na presadzovanie zmien v legislatíve; občania väčšmi vstupujú do územnoplánovacích procesov.
7. Rozvinul sa „internetový aktivizmus“; vďaka sociálnym médiám sa do verejných záležitostí vkladajú občania, ktorí sa do nich doteraz nezvykli zapájať.

Súčasne sa však v *Štúdií* i na iných fórach diskutuje aj o niektorých **problematických javoch a tendenciách**. Znovu uvedieme aspoň sedem:

1. Internetový aktivizmus nesmeruje iba k mobilizácii občanov na podporu „dobrej“ občianskej spoločnosti. Ako účinný nástroj ho používajú aj vyznávači názorovej netolerantnosti a neraz aj extrémistické protidemokratické iniciatívy či skupiny.
2. Nepriaznivý vývoj zaznamenala participácia Rómov na riešení problémov rómskej menšiny. Dnes takmer absentuje rómsky hlas pri koncepčnom ovplyvňovaní riešenia rómskej problematiky.
3. Spolupráca štátu a MNO ostáva poznačená formalizmom: predstavitelia verejnej správy síce prizývajú MNO k spolupráci (pri príprave stratégií, politik či legislatívy, do diskusie či do pripomienkovania), ale v konečnom dôsledku ich názory, návrhy a požiadavky neraz nerešpektujú.
4. Fragmentácia občianskych iniciatív a mimovládnych organizácií viedla k tomu, že po zániku Grémia tretieho sektora stratili MNO schopnosť vystupovať ako organizovaný partner alebo potenciálny vážny oponent

⁷⁵ Ako príklad možno uviesť skupinu mladých architektiek a architektov, ktorí vstúpili do verejnej diskusie o budúcnosti bratislavského PKO vlastnými návrhmi a projektmi, ako by sa dala riešiť táto časť nábrežia pri rieke Dunaj.

moci. Vo viacerých oblastiach neziskového sektora nedošlo k nástupu silnej novej generácie.

5. Občiansku participáciu oslabuje podfinancovanie zo strany štátu a slabá podpora od domácich „sociálnych filantropov“. V mimovládnom prostredí sa nepodarilo vykompenzovať úbytok zahraničných zdrojov, ktorý nastal najmä po roku 2004. Pretrváva nevhodné nastavenie a zameranie eurofondov. Koncept spoločenskej zodpovednosti firiem sa zatiaľ ujal iba v obmedzenej miere, najmä v nadnárodných spoločnostiach; významná časť slovenského korporátneho sektora však vníma podporu MNO skôr ako svoje PR.
6. Existujú oprávnené obavy, že pod tlakom finančnej tiesne dôjde k zníženiu nezávislosti niektorých MNO a odklonu od ich pôvodného poslania. Ohrozená je najmä udržateľnosť aktivít MNO v oblasti advokácie, kontroly moci, analýzy a tvorby verejných politík.
7. Výrazne nepriaznivým exogénnym faktorom je globálna ekonomická kríza, ktorá môže negatívne ovplyvniť individuálny a firemný fundraising, ako aj podporu MNO zo zdrojov štátu a EÚ. Zatiaľ sa kríza iba v malej miere alebo takmer vôbec nechápe ako príležitosť – príležitosť na to, aby práve imaginatívne koncipované, ale zároveň aj pragmaticky nasmerované občianske iniciatívy a organizácie pomáhali ľuďom pri adaptácii na sťažené životné podmienky. Pritom práve takéto iniciatívy by si zaslúžili viaczdrojovú podporu.

5. NA ZÁVER: SIETE, KTORÉ SPÁJAJÚ

V našej štúdii sme zdôraznili tri okolnosti.

Po prvé, Slovensko sa nachádza na rozhraní dvoch línií svojho vývoja za posledných približne sto rokov: môže posilniť svoje smerovanie k demokratickej, spravodlivej, otvorenej a súčasne solidárnej a inkluzívnej spoločnosti, alebo môže sklízuť do opačných, problematickejších kolají.

Po druhé, kvalita a rozvoj občianskej spoločnosti bude spolurozhodovať o tom, akým smerom a v prospech akého režimu sa vychýli kyvadlo v nasledujúcej dekáde.

Po tretie, za uplynulých 20 rokov tretí sektor ako súčasť občianskej spoločnosti vytvoril neobyčajne bohatú, pestrú a flexibilnú sieť foriem, organizačných schém, iniciatív a nápadov, ktoré posúvali spoločnosť vpred. Vybudoval intelektuálnu základňu pre spoločenské reformy, poskytoval kontrolu výkonu moci, obhajoval záujmy rôznych skupín občanov, ponúkal užitočné služby, zapájal sa do riešenia environmentálnych, sociálnych i zdravotných problémov, reagoval na potreby obcí, miest a regiónov Slovenska. Tisíce malých organizácií, iniciatív, klubov, dobrovoľníckych zoskupení preukázali svoju zmysluplnosť a odviedli nezastupiteľnú prácu. Napriek komplikovanému dedičstvu nedemokratických pomerov, zaostalosti a diskontinuity občianski aktéri a dobrovoľníci dokázali zaujať a vyburcovať širšiu verejnosť, pretože ponúkali zrozumiteľné, akceptovateľné a s demokratickou modernizáciou zosúladené koncepty slobody, solidarity, aktivizmu prelamujúce po desaťročia prevládajúci étos občianskej bezmocnosti, ako aj sústredenie ľudí iba na presadzovanie individuálnych, záujmov namiesto starosti o obecný záujem. Preukázali vynikajúce schopnosti sieťovať zmysluplné aktivity, vložiť sa do sociálnych kampaní, nájsť spôsoby, ako pomáhať sociálne vylúčeným a súčasne zapájať domáce elity do užitočného prosociálneho konania v celom rade oblastí a nachádzať pre to všetko podporu doma i v zahraničí. Rozmnožili sociálny kapitál, zlepšovali kvalitu života na Slovensku.

Aby sa tieto skúsenosti mohli odovzdať a aby a mohol využiť existujúci potenciál, na to tretí sektor, mimovládne organizácie a aktívni občania, ktorí v nich pôsobia, potrebujú rozvíjať partnerské zväzky, posilniť svoju inštitucionálnu infraštruktúru, uplatniť občiansku participáciu v rozličných

sférach, uvoľniť energiu skrytú tak v mladšej generácii, ako aj v senioroch, kultivovať pracovníkov verejnej správy, školiť, trénovať a koučovať potenciálnych aktérov a nositeľov pozitívnych spoločenských zmien.

Prvým okruhom pôsobenia môže byť všetko, čo súvisí s výchovou, prípravou, trénovaním, výcvikom, skrátka **posilňovaním aktívnych občanov**. Keďže sa schválil nový zákon o dobrovoľníctve, otvára sa priestor tak pre spoluprácu so štátom, ako aj pre rozmanité podporné a dotačné schémy pre dobrovoľnícke inštitúcie stimulujúce konanie aktívnych občanov. Sem patrí aj rozvíjanie personálnych kapacít pre partnerstvo, resp. tiež pre občiansku participáciu, posilňovanie motivácie a zručností ľudí, ktorí sa zúčastňujú na participatívnych procesoch (účasť v poradných orgánoch, účasť na legislatívnych procesoch). Napokon sem patria aj sociálne kampane zamerané na aktivizáciu občanov.

Druhý okruh užitočného konania sa týka **akumulácie sociálneho kapitálu**, ktorý zvyšuje kohéziu spoločnosti. Angažovaní a dobre pripravení občania, či už združení v aktivistických združeníach a organizáciách alebo odborne pripravení v malých think-tankoch by sa mohli vložiť do podpore takejto akumulácie účasťou na tvorbe regionálnych koncepcií rozvoja, v partnerskom dialógu so zástupcami miest, obcí, cirkvi, biznisu a médií. Tu možno využiť skúsenosti komunitných organizácií (vrátane komunitných nadácií a dobrovoľníckych centier), keďže majú k ľuďom blízko a vedia občiansku aktivitu vyvolať, usmerniť a motivovať.

Tretí okruh sa týka skupín obyvateľov, ktorí na jednej strane **sami potrebujú pomoc** a starostlivosť (sú teda „konzumentmi“ starostlivosti), na druhej strane **môžu osvedčiť aj ako poskytovatelia pomoci a starostlivosti** (môžu teda byť aj „producentmi“ starostlivosti). Medzi takéto skupiny bezpochyby patria seniori a ženy, ale aj také zraniteľné skupiny, ako sú zdravotne postihnutí a Rómovia. Patrí sem však aj „prechodná“ skupina občanov, ktorí sa ocitli v urgentnej krízovej situácii: mladí nezamestnaní (Slovensko má jeden z najvyšších podielov takýchto ľudí pod 25 rokov v krajinách EÚ).

Štvrtý okruh sa týka **vzdelávania**. Na Slovensku rastie počet ľudí s vysokoškolskými diplomami, nezvyšuje sa však dostatočne kvalita týchto absolventov. Zároveň je známe, že existujú stredné školy i niektoré fakulty, katedry alebo aspoň študijné programy, ktoré možno považovať za „centrá excelentnosti“. Mimovládne organizácie tu majú široké pole pôsobnosti a priestoru pre možné partnerstvá, či už podieľaním sa na výuke o zmysle občianskej spoločnosti i na sprostredkovaní pragmatického využitia aktívneho občianstva. Osobitnou témou je zapájanie študentstva do diskusií a projektov na európskej úrovni.

Piaty okruh sa týka podpory zaužívaných a hľadania nových foriem **spoločenskej diskusie a deliberácie** o závažných spoločenských problémoch a rozvojových témach – napríklad televízne a publicistické programy mo-

derované občianskymi expertmi i aktivistami; verejné občianske fóra; regionálne okrúhle stoly; putovné „debatné kluby“ a i.

Pri všetkých týchto aktivitách je okrem porozumenia zo strany verejných činiteľov a podpory z verejných zdrojov pre udržateľnosť, kultiváciu i rozvoj neziskového sektora osobitne dôležitá úloha biznisu, korporátneho sektora, vklad strategicky rozmýšľajúcich, osvietených podnikateľov a finančníkov.

AUTORSKÝ TÍM

Doc. PhDr. Martin Bútor je sociológ, diplomat a spisovateľ. V novembri 1989 bol spoluzakladateľom hnutia Verejnosť proti násiliu, v rokoch 1990 – 1992 pracoval ako poradca prezidenta ČSFR Václava Havla pre ľudské práva. V roku 1997 prišiel s ideou založiť Inštitút pre verejné otázky a stal sa jeho prvým prezidentom. V rokoch 1999 – 2003 bol veľvyslancom Slovenskej republiky vo Washingtone. Je autorom sociologických monografií, prozaických kníh a početných štúdií o budovaní demokracie, o zahraničnej politike a občianskej spoločnosti. V roku 2004 vydal zbierku štúdií a esejí *Odklíňanie* a v roku 2010 knihu *Druhý dych*. Ako editor a spoluautor stál pri zrode každoročných *Súhrnných správ o stave spoločnosti* vydávaných Inštitútom pre verejné otázky, do ktorých pravidelne prispieval, naposledy v rokoch 2005 – 2011; v roku 2010 bol editorom a spoluautorom publikácie *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*.

PhDr. Zora Bútorová, PhD vyštudovala sociológiu na FF UK v Bratislave. Je spoluzakladateľkou a analytičkou Inštitútu pre verejné otázky. V rokoch 1984 – 1989 sa venovala sociológii vedy. Po roku 1989 sa zaoberala výskumom verejnej mienky, politickej kultúry a občianskej participácie, ako aj rodovou problematikou. Je autorkou a spoluautorkou časopisec-kých a knižných štúdií doma i v zahraničí, ako aj editorkou, spolueditorkou a spoluautorkou kníh, medzi ktoré patrí napríklad *Democracy and Discontent. A Public Opinion Profile of a Country in Transition* (1998); *Ona a on na Slovensku. Zaoštréné a rod a vek* (2008) a *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska* (2010). Každoročne prispieva do *Súhrnnej správy o stave spoločnosti*.

Mgr. Boris Strečanský vyštudoval filozofiu a históriu na FF UK v Bratislave. V roku 1990 absolvoval stáž v USA ako zástupca študentského hnutia. V rokoch 1993 – 1999 pracoval pre University of Minnesota ako koordinátor vzdelávacieho programu v manažmente životného prostredia (ETP). V roku 1996 založil Nadáciu ETP Slovensko, ktorá pôsobí dodnes ako ETP Slovensko – Centrum pre udržateľný rozvoj v Košiciach. Je jedným zo za-

kladateľov Centra pre filantropiu n.o. (2002), kde pôsobí ako riaditeľ. Je konzultantom v oblasti rozvoja komunitných nadácií, inštitucionálneho rozvoja neziskových organizácií, hodnotenia grantových a rozvojových programov doma i v zahraničí. Je autorom viacerých statí a publikácií o neziskovom sektore a filantropii.

**Aktívne občianstvo a mimovládny sektor na Slovensku
Trendy a perspektívy**

Martin Bútorá
Zora Bútorová
Boris Strečanský

Jazyková korektúra: Xénia Michalusová
Typografická úprava: Renesans, spol. s r. o.
Tlač: MY3, Bratislava

© Občianske združenie VČELÍ DOM, Bratislava 2012

ISBN 978-80-970885-0-7